

**ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО
ФАКУЛЬТЕТ ДОШКІЛЬНОЇ, ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ ТА
МИСТЕЦТВ ІМЕНІ ВАЛЕНТИНИ ВОЛОШИНОЇ**

КАФЕДРА ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ

ДИПЛОМНА РОБОТА

**на тему: «РОЗВИТОК ДІАЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ
МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ
МОВНОГО ЦИКЛУ»**

Студентки 2 курсу МВПІЗ групи
Освітньої програми Початкова освіта
Інклюзивна освіта
Спеціальності 013 Початкова освіта
Галузі знань 01 Освіта/Педагогіка
Ступеня вищої освіти магістр
Савченко Алли Михайлівни

Науковий керівник: **Василюк А.В.**,
доктор педагогічних наук, доцент

Розширена шкала _____

Кількість балів: _____ Оцінка: ECTS _____

Голова комісії _____
(підпис) (ініціали, прізвище)

Члени комісії _____
(підпис) (ініціали, прізвище)

_____ (підпис) (ініціали, прізвище)

_____ (підпис) (ініціали, прізвище)

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ДІАЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ.....	7
1.1. Лінгводидактичні основи розвитку діалогічного мовлення.....	7
1.2. Психолого-педагогічні засади організації роботи з вдосконалення діалогічного мовлення молодших школярів	19
1.3. Зміст та особливості роботи з розвитку діалогічного мовлення учнів початкової школи	27
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ДІАЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ В НАУЦІ ТА ШКІЛЬНІЙ ПРАКТИЦІ....	34
2.1. Сучасний стан розвитку діалогічного мовлення молодших школярів.....	34
2.2. Шляхи формування діалогічного мовлення молодших школярів.....	49
2.3. Лексико - граматичні вправи та завдання для розвитку діалогічного мовлення учнів початкової школи	56
ВИСНОВКИ	66
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	69
ДОДАТКИ.....	76

ВСТУП

Мовлення є важливим засобом спілкування, обміну думками й почуттями між людьми, передачі й засвоєння певної інформації, колективного досвіду людства. У наш час дедалі більше утверджується в діяльності початкової школи ідея практичної спрямованості курсу української мови.

Про важливість роботи з розвитку діалогічного мовлення молодших школярів і якісне її проведення неодноразово зазначено в нормативно-правових документах, серед яких: Закон України «Про освіту» (2017 р.), про «Повну загальну середню освіту» (2020 р.), «Національна доктрина розвитку освіти» (2002 р.), Концепція Нової Української школи (2018 р.) та інші.

Сучасна парадигма мовної підготовки учнів початкової школи характеризується різноаспектністю навчальних проєктів, серед яких формування діалогічного мовлення, що передбачає вироблення елементарних умінь комунікативної поведінки на засадах культури мовлення та етики спілкування.

У Новому державному стандарті початкової освіти наголошується, що до ключових компетентностей належать:

1) вільне володіння державною мовою, що передбачає уміння усно і письмово висловлювати свої думки, почуття, чітко та аргументовано пояснювати факти, а також любов до читання, відчуття краси слова, усвідомлення ролі мови для ефективного спілкування та культурного самовираження, готовність вживати українську мову як рідну в різних життєвих ситуаціях;

2) здатність спілкуватися рідною (у разі відмінності від державної) та іноземними мовами, що передбачає активне використання рідної мови в різних комунікативних ситуаціях, зокрема в побуті, освітньому процесі, культурному житті громади, можливість розуміти прості висловлювання іноземною мовою, спілкуватися нею у відповідних ситуаціях, оволодіння навичками міжкультурного спілкування» [20].

Проблема розвитку діалогічного мовлення молодших школярів розглядалася численними науковцями. Зокрема, психологію ведення діалогу досліджував О. Леонт'єв; проблему розвитку діалогічного мовлення розглядали М. Вашуленко, Н. Головка, О. Гриценко, С. Дубовик, Г. Лещенко, В. Мельничайко, О. Петрик, О. Савченко, М. Сокирко та ін., питання розвитку мовлення в процесі роботи з текстом висвітлено в дослідженнях Л. Варзацької, І. Головка, С. Дем'яненко, Л. Міненко, Н. Янко та ін.

До сучасних програм для початкової школи з української мови введено вимоги щодо розвитку діалогічного мовлення учнів 1-4 класів, перелік основних умінь, якими вони мають володіти. Ця робота має проводитись у системі розвитку різних типів мовленнєвої діяльності молодших школярів.

Аналіз методичної літератури дозволяє зробити висновок про необхідність подальшого дослідження на теоретичному і практичному рівнях питання вдосконалення діалогічного мовлення учнів, зокрема в перших класах. Адже визначальним для максимального культурного й мовленнєвого розвитку людини є початковий період навчання.

Значення та функція початкової школи в системі безперервного навчання і виховання визначається не тільки наступністю її з іншими ланками освіти, але й, передусім, неповторною цінністю рівня становлення і розвитку особистості дитини. Пріоритетність компетентнісного, комунікативного, особистісно орієнтованого, ситуаційного підходів до навчання української мови уможливорює новий погляд на проблему формування діалогічного мовлення.

Спостереження за навчанням української мови в школі показали, що розвиток діалогічного мовлення в початкових класах часто є пріоритетом спеціальних уроків, які проводяться один раз у два тижні, тому опанування його школярами – процес досить складний, позбавлений системності, не завжди керований з огляду на слабку взаємодію між змістовим, мотиваційним й операційним компонентами. Аналіз наукових досліджень засвідчив, що окремі аспекти проблеми розвитку діалогічного мовлення учнів 1-4 класів потребують подальшого розв'язання. Це зумовило вибір теми дослідження: ***«Розвиток діалогічного мовлення молодших школярів на уроках мовного циклу»***.

Об'єкт дослідження – розвиток діалогічного мовлення молодших школярів на уроках української мови.

Предмет дослідження – формування в учнів діалогічної компетентності у процесі вивчення лексико – граматичного матеріалу.

Мета дослідження – проаналізувати теоретичні засади розвитку діалогічного мовлення та розробити лексико – граматичний матеріал для уроків української мови учнів початкових класів.

Гіпотеза – розвиток діалогічного мовлення молодших школярів підвищиться, якщо методика навчання української мови забезпечуватиме систематичність та різноманітність завдань підготовчого характеру та мовленнєвих вправ; зв'язок роботи над формуванням діалогічного мовлення та культури поведінки молодших школярів; взаємопов'язане навчання різним видам мовленнєвої діяльності; міжпредметний характер роботи.

З метою реалізації зазначеної мети слід вирішити наступні **завдання**:

1. Проаналізувати наукову літературу з проблеми дослідження.
2. Визначити та описати теоретичні засади вдосконалення діалогічного мовлення молодших школярів.
3. Здійснити діагностичне обстеження рівнів розвитку діалогічного мовлення молодших школярів.
4. Визначити зміст роботи та методичні аспекти розвитку діалогічного мовлення молодших школярів;

Методи дослідження: 1) *теоретичні*: вивчення й аналіз психолого-педагогічної, лінгвістичної і методичної літератури; аналіз навчальних програм, шкільних підручників із рідної мови, літературного читання та методичних посібників; вивчення та узагальнення передового педагогічного досвіду; 2) *емпіричні*: спостереження за навчальним процесом, бесіди з учнями та вчителями, педагогічний експеримент, якісний аналіз результатів експерименту.

Експериментальна робота проводилась на базі Рахнівсько-Лісового навчально-виховного комплексу «СЗШ I-III ступенів – дошкільний навчальний заклад» (3 клас).

Апробація основних положень дослідження відбувалась у процесі експериментальної роботи в школі, шляхом участі в звітній науковій конференції студентів ВДПУ (2020 р.).

Результати дослідження оприлюднено в наступних публікаціях авторки:

1. Савченко А. Проблеми розвитку діалогічного мовлення молодших школярів. *Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти*: матеріали IV Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції, 03 березня 2020 року. Вінниця, 2020. С. 277-280.

2. Савченко А. Дефінітивний аналіз понять «діалог», «діалогічне мовлення». *Освітній процес початкової школи: досвід, проблеми, перспективи*: матеріали Всеукраїнської студентської Інтернет-конференції, 19-20 квітня 2020 р. Умань, 2020. С. 94-98.

Дипломна робота складається зі вступу, 2 розділів (6 підрозділів), висновків, списку використаних джерел (72 найменування) та 7 додатків.

Робота проілюстрована 4 таблицями та 4 рисунками.

Загальний обсяг роботи становить 109 сторінок, із них основного тексту – 76 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ДІАЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

1.1. Лінгводидактичні основи розвитку діалогічного мовлення

Сьогодні питання розвитку і вдосконалення діалогічного мовлення молодших школярів набувають першорядного значення, що пояснюється багатьма обставинами. Сучасне суспільство зацікавлене в формуванні особистості, яка досконало володіє культурою спілкування в ситуації обговорення тієї чи іншої проблеми. Дитина в умовах освітнього процесу відчуває значну потребу в діалозі, в обговоренні різних точок зору. Учені-лінгвісти називають діалог природною первинною формою мовного спілкування. Оволодіння зв'язною діалогічною промовою – одна з головних завдань мовленнєвого розвитку дітей.

Теоретичну базу вітчизняної науки з розвитку мовлення складають роботи М. Вашуленка, Л. Виготського, П. Гальперіна, І. Гудзик, Д. Ельконіна, А. Запорожця, А. Леонтєва, А. Лурія, Є. Тихєєвої, О. Хорошковської, О. Петрик та ін.

Питання розвитку і вдосконалення діалогічного мовлення школярів як складової мовленнєвої компетентності стали об'єктом досліджень багатьох науковців, методистів, педагогів-практиків (Ф. Бацевич, О. Біляєв, Н. Будна, О. Власенко, О. Галазова, О. Гриценко, С. Дубовик, Г. Коваль, М. Котова, О. Мельничайко, М. Наумчук, М. Одинак, А. Осташкова, М. Пентиліук, О. Петрик та ін.), що сприяло розробці й апробації системи роботи над діалогічним мовленням у шкільному курсі української мови.

Один із перших дослідників діалогу в лінгвістиці Л. Щерба охарактеризував діалог як «ланцюг реплік». Як наголошується вченим, брати участь в діалозі значно важче, ніж будувати монологічне висловлювання. Умови діалогічного спілкування такі, що обдумування реплік, питань відбувається одночасно зі сприйняттям чужої мови. Участь у діалозі вимагає складних умінь: слухати і правильно розуміти думку, що виражається

співрозмовником; формулювати у відповідь власну думку, правильно і доступно висловлювати його засобами мови; підтримувати певний емоційний тон; стежити за правильністю мовної форми. Суттєвим є й такий фактор, без якого діалог буде складно побудувати, як взаєморозуміння. Взаєморозуміння в процесі спілкування засноване на єдності позначення предметів і явищ людиною, яка говорить і яка сприймає [71].

Таким чином, діалоговий «ланцюг реплік», що вибудовуються відповідно до законів логіки, нормам граматики і умовам спілкування (доречністю, зрозумілістю, доступністю для сприйняття комунікантів) має певні орієнтири, відповідні параметри яких повинні бути враховані в ході формування діалогічних умінь [71]. Так, в підготовці молодших школярів необхідно навчати їх вмінню задавати питання і відповідати на них «розгорнуто», послідовно доводити свою точку зору. Крім цього, велику увагу слід приділяти вербальним і невербальним засобам побудови діалогу, вихованню мовного етикету як значної частини культури діалогу.

Діалог (*dialog*) – двосторонній обмін інформацією (розмова, спілкування) між двома або більше людьми у вигляді питань та відповідей» [11]. Діалог – це процес мовленнєвої взаємодії двох або кількох учасників спілкування [11].

Діалог – це «форма мовлення (і спілкування), якій притаманна зміна мовленнєвих актів (повідомлень), як правило, двох мовців, які перебувають у безпосередньому зв'язку» [2, с. 76].

С. Єрмоленко вважає, що діалог – це форма мовної комунікації, учасники якої обмінюються репліками-висловлюваннями. Діалогом також називають слухання та промовляння здебільшого невеликих, неповних речень простої будови, якими обмінюються співрозмовники. Він здійснюється у певній ситуації та супроводжується активною й виразною інтонацією, мімікою та жестами [23, с. 393].

Діалог передбачає зорове сприйняття співрозмовника й певну незавершеність висловлювань, що доповнюються позамовними засобами спілкування (мімікою, жестами, контактом очей, позами співрозмовників). З їх допомогою мовець виражає свої бажання, сумніви, жаль, припущення тощо.

Саме тому їх не можна ігнорувати в навчанні як іншомовного спілкування, так і в розвитку мовлення рідною мовою [5, с. 30].

За визначенням Л. Якубинського, «для діалогу будуть характерні: порівняно швидкий обмін промовою, коли кожний компонент обміну є реплікою й одна репліка у вищій мірі обумовлена іншою, обмін відбувається поза якого-небудь попереднього обдумування; компоненти не мають особливої заданості» [72].

Діалогічна мова, на думку видатного вітчизняного психолога Л. Виготського, – це «первинна форма людського спілкування, детермінанта психічного розвитку особистості» [14]. За допомогою діалогу відбувається освоєння навколишньої дійсності, розвиток дару слова, пізнання внутрішнього світу іншої особистості й самого себе. Ситуації діалогічного спілкування, в яких комунікація здійснюється «обличчям до обличчя», створюються передумови для саморозкриття кожної особистості, яка вступає в контакт.

У науково-методичній літературі авторами (М. Вашуленко, І. Гудзик та ін.) розглядається багато аспектів навчання молодших школярів діалогу: доцільність навчання діалогу, значення діалогу для розвитку мислення, відмінні риси діалогічного мовлення молодших школярів, етапи роботи над діалогом, умови ефективного розвитку діалогічного мовлення учнів, зміст навчання різним видам діалогу та ін.

Діалогічне мовлення характеризується певними комунікативними психологічними й лінгвістичними особливостями. Діалогічне мовлення – це процес взаємодії двох або більше учасників спілкування. Діалогічне мовлення – це «функціональний різновид мови, який реалізується в процесі безпосереднього спілкування між співбесідниками та яка складається з послідовного чергування стимулюючих та регулюючих реплік» [5, с. 28].

Тому в межах мовленнєвого акту кожен з учасників по черзі виступає як слухач і як мовець.

Діалог між школярами повинен будуватися за певними принципами:

- «Діалог має процесуальну структуру: у його межах наявний певний рух інформації між двома його учасниками. Тому є фази розмови: початок,

середину, завершення. Теми діалогу мають головні, другорядні та епізодичні теми. Діалог має включати репліки, які змінюються відповідно до теми і мають бути зв'язні між собою.

- Кожен діалог має відбуватися у певному діалогічному середовищі, яке охоплює мовця, слухача, тональність і атмосферу між учасниками інтеракції.

- Діалогу притаманний комунікативний смисл, як комплекс інтенцій учасників спілкування» [6, с. 25].

Діалогічна мова за своїми характеристиками більш елементарна, ніж інші види мови. Як і будь-якому тексту, діалогу властива зв'язність, проте, як підкреслював О. Леонтьєв, у ньому вона встановлюється кількома співрозмовниками [38].

Діалогічне мовлення – це процес мовленнєвої взаємодії двох або більше учасників спілкування. Діалогічне мовлення – це об'єднання ситуативно-тематичної сукупності й комунікативних мотивів співвідношення усних висловлювань, які послідовно виникають між двома і більше співрозмовниками в безпосередньому акті спілкування [30]. Тому в межах мовленнєвого акту кожен з учасників виступає як слухач і як мовець.

Діалогічне мовлення, як і монологічне, характеризується зверненістю. Спілкування, як правило, проходить у безпосередньому контакті учасників, які добре обізнані з умовами, в яких відбувається комунікація.

Діалогічне мовлення виконує ряд комунікативних функцій, кожна з яких має свої специфічні мовні засоби та є доміантною у відповідному типі діалогу: запит інформації – повідомлення інформації; пропозиція (у формі прохання, наказу, поради, прийняття / неприйняття запропонованого); обмін судженнями, думками, враженнями; взаємопереконання, обґрунтування власної точки зору.

Слід зауважити, що оволодіння діалогічним мовленням є одним із головних завдань мовного розвитку дітей, оскільки це неодмінна умова переходу в подальшому до зв'язного мовлення. Її успішне вирішення залежить від багатьох умов, а саме:

- «мовного середовища,
- соціального оточення,

- сімейного благополуччя,
- індивідуальних особливостей особистості,
- пізнавальної активності дитини» [68].

Усе це необхідно враховувати в процесі цілеспрямованого мовного виховання.

Однією з найважливіших психологічних особливостей діалогічного мовлення є його ситуативність. Ситуативним діалогічне мовлення є тому, що часто його зміст можна зрозуміти лише з урахуванням тієї ситуації, в якій воно здійснюється.

Іншими словами, існує чітка співвіднесеність діалогічного мовлення з ситуацією, що, однак, не слід розуміти буквально. Справа в тому, як зазначає Ю. Пассов, що власне зовнішніх обставин ситуації в момент мовлення може не бути, проте вони існують у свідомості комунікантів. Це можуть бути якісь минулі події, відомі лише співрозмовникам, їхні переживання, життєвий досвід, спільні відомості. Класичним прикладом ситуативності є репліка «Іде!», яка в школі може означати, що йде вчитель і учням слід негайно заходити до класу й сідати на свої місця, а на трамвайній зупинці – появу довгоочікуваного транспорту тощо [58].

Слід зазначити, що методистів у процесі навчання цікавлять не будь-які ситуації дійсності, а лише такі, що спонукають до мовлення. Такі ситуації називають мовленнєвими, або комунікативними. Вони завжди містять у собі стимул до мовлення. *Наприклад*, уявімо, що ви відчуваєте спрагу. Якщо ви прийшли додому, то, звичайно, підете на кухню і вип'єте води (соку, чаю тощо). Але коли ви прийшли в гості, то потреба випити води стане стимулом до мовлення, в даному разі – звернення до господині (господаря) дому: «Чи не дасте мені склянку води? У мене страшна спрага». Реакція співрозмовника буде як вербальною («Будь ласка», «Із задоволенням» тощо), так і невербальною: він (вона) наллє вам склянку води або пригостить чашкою чаю. З вашого боку буде висловлена подяка.

Питаннями ситуативності мовлення й створення навчальних комунікативних ситуацій займалося багато вчених (В. Артемов, Й. Берман,

В. Бухбіндер, Ю. Пасов В. Скалкін, Є. Шубін та багато інших). Проте, ніхто доступніше за В. Артемова не сформулював компонентного складу комунікативної ситуації, аналізуючи комунікативні ознаки мовленнєвих вчинків: для актуалізації мовленнєвого вчинку важливо враховувати: хто, кому, що, навіщо, за яких обставин і з яким ставленням повідомляє й наказує, пропонує тощо.

Основними компонентами комунікативної ситуації виступають:

- комуніканти та їх стосунки (суб'єкти спілкування);
- об'єкт (предмет) розмови;
- ставлення суб'єкта (суб'єктів) до предмета розмови;
- умови мовленнєвого акту [42].

Навчальні комунікативні ситуації створюються на уроці за допомогою вербальних і різних невербальних аудіовізуальних засобів. Вони мають стимулювати мотивацію навчання, викликати інтерес до участі в спілкуванні, бажання найкраще виконати завдання [43, с. 22].

Характерною особливістю діалогічного мовлення є його емоційна експресивність. Діалог, як правило, емоційно забарвлений, оскільки мовець передає свої думки, почуття, ставлення до того, про що йдеться. Це знаходить відображення у відборі лексико-граматичних засобів, у структурі реплік, в інтонаційному оформленні тощо. Справжній діалог містить репліки подиву, захоплення, оцінки, розчарування, незадоволення та інше [43].

Іншою визначальною рисою мовлення є його спонтанність. Відомо, що мовленнєва поведінка кожного учасника діалогу значною мірою зумовлюється мовленнєвою поведінкою партнера. Саме тому діалогічне мовлення, на відміну від монологічного, неможливо спланувати заздалегідь. Обмін репліками відбувається досить швидко, і реакція вимагає нормального темпу мовлення. Це й зумовлює спонтанність, непередбачуваність мовленнєвих дій, потребує досить високого ступеня автоматизму та готовності до використання мовного матеріалу.

Діалогічне мовлення має двосторонній характер. Спілкуючись, співрозмовник виступає то в ролі мовця, то слухача, який повинен реагувати на

репліку партнера. Іншими словами, обмін репліками не може здійснюватись без взаємного розуміння, яке відбувається через аудіювання. Отже, володіння діалогічним мовленням передбачає володіння говорінням та аудіюванням, що вимагає від учасників спілкування двосторонньої мовленнєвої активності та ініціативності [27]. Виходячи з цього, в учнів необхідно розвивати вміння ініціативно розпочинати діалог, реагувати на репліки співрозмовника та спонукати його до продовження розмови.

У діалозі широко вживаються «готові» мовленнєві одиниці. Їх називають «формулами», «шаблонами», «кліше» та ін. Вони використовуються для висловлення подяки, обміну привітаннями, поздоровленнями, для привертання уваги співрозмовника на початку розмови, для підтвердження або коментування почутого тощо. «Готові» мовленнєві одиниці (словосполучення, цілі фрази) надають діалогу емоційності [27].

Будь-який діалог складається з окремих взаємопов'язаних висловлювань. Такі висловлювання, межею яких є зміна співрозмовника, називаються реплікою. Вони бувають різної протяжності, але тісно пов'язані одна з одною за своїми комунікативними функціями, структурно та інтонаційно. Найтісніший зв'язок має місце між суміжними репліками. Сукупність реплік, що характеризується структурною, інтонаційною та семантичною завершеністю, називають діалогічною єдністю. Діалогічна єдність є одиницею навчання діалогічного мовлення.

Перша репліка діалогічної єдності є завжди ініціативною (її називають ще реплікою-спонуканням або керуючою). Друга репліка може бути або повністю реактивною (інакше – залежною, або реплікою-реакцією), або реактивно-ініціативною, тобто включати реакцію на попереднє висловлювання й спонукання до наступного. Учні мають навчитися:

- 1) «починати розмову, використовуючи ініціативну репліку;
- 2) правильно й швидко реагувати на ініціативну репліку співрозмовника реактивною реплікою;
- 3) підтримувати бесіду, тобто з метою продовження розмови вживати не суто реактивні, а реактивно-ініціативні репліки;

4) залежно від функціонального взаємозв'язку реплік у діалозі виділяти різні види діалогічної єдності» [27].

Діалогічні єдності об'єднані у три групи за комунікативною функцією першої репліки: повідомлення (1 група), спонукання (2 група), запитання (3 група). Ще одна група об'єднує діалогічні єдності, що включають репліки мовленнєвого етикету.

Усі види діалогічних єдностей, називаються простими, бо містять репліки, кожна з яких виконує лише одну комунікативну функцію. Але в реальних діалогах більшість діалогічних єдностей є складними, наприклад: «запитання – відповідь – спонукання» тощо.

Залежно від провідної комунікативної функції, яку виконує той чи інший діалог, розрізняють функціональні типи діалогів. Існує чотири основних типи: діалог-розпитування, діалог-домовленість, діалог-обмін враженнями (думками), діалог-обговорення (дискусія) [71].

Діалог-розпитування може бути одностороннім або двостороннім. У першому випадку ініціатива запитувати інформацію належить лише одному партнеру, у другому – кожному з них. Двосторонній діалог-розпитування розвиває ініціативність обох партнерів, характерну для природного спілкування. Діалог-домовленість використовується при вирішенні співрозмовниками питання про плани та наміри, він є найбільш посильним для учнів. Після оволодіння діалогом-домовленістю здійснюється навчання змішаного типу діалогу: розпитування-домовленість.

Наступним за складністю є діалог-обмін враженнями (думками), метою якого є виклад власного бачення якогось предмета, події, явища, коли співрозмовники висловлюють свою думку, наводять аргументи для доказу, погоджуються з точкою зору партнера або спростовують її. При цьому ініціатива ведення бесіди є двосторонньою.

Найскладнішим для оволодіння є діалог-обговорення (дискусія), коли співрозмовники прагнуть виробити якесь рішення, дійти певних висновків, переконати один одного в чомусь.

Кожен функціональний тип діалогу та його характеристики представлено в таблицю 1. Види діалогічних єдностей для кожного типу діалогу подано за ступенем їх поширеності в мовленні.

Таблиця 1

Функціональні типи діалогів

Функціональний тип	Характеристика типів діалогу
<i>Діалог-розпитування</i>	розпитування одностороннє чи двостороннє. розвиває ініціативність обох партнерів
<i>Діалог-домовленість</i>	використовується при вирішенні співрозмовниками питання про плани та наміри
<i>Діалог-обмін</i>	розвиває власне бачення учнів певних подій, явищ, предметів

Зміст і структура діалогу, вербальні й невербальні засоби його формування, функціональні чинники дають можливість подати різновиди діалогів та критерії їх аналізу так:

- Види: побутовий, художній, навчальний, діловий.
- Стилi: розмовний, художній, науковий, офіційно-діловий.
- Зміст і структура: тема і мета, умови, обставини, суб'єктивні якості мовців, вік та ерудиція, темперамент, інтереси, культура поведінки, ступінь знайомства.
- Функціональні чинники: діяти, інформувати, з'ясувати, довести, переконати, вплинути.
- Невербальні засоби: жести, міміка, рухи тіла, манера поведінки.
- Лінгвістичні засоби: звертання, емоційно-забарвлені слова, слова з переносним значенням [50, с. 30].

Зміст і структура діалогу зумовлені низкою мовних факторів, темою і метою, умовами, обставинами, суб'єктивними якостями (віком, темпераментом, ерудицією, інтересами, культурою поведінки, ступенем знайомства тощо).

Розглянемо окремі види діалогу.

Найпростішим є *побутовий діалог*. Він використовується в повсякденному спілкуванні, у невимушеній обстановці, під час щоденних бесід удома, на роботі тощо. Йому притаманні:

- «незапланованість»;
- велика різноманітність зачеплених тем (особисті, соціальні тощо) і використання різноманітних мовних засобів з емоційно-оцінним забарвленням;
- часті відхилення від теми, перескакування з однієї теми на іншу;
- відсутність, як правило, цільових установок і необхідності певного рішення;
- самопрезентація особистості;
- розмовний стиль мовлення» [35, с. 40].

У розмовному стилі позамова ситуація, яка стає складовою частиною акту мовлення, втручається в нього завдяки використаним жестам і міміці. Побутовий діалог має велике значення для вироблення культури усного мовлення в усіх сферах суспільної та побутової мовної практики людини, бо він створює стійкі навички нормованого та багатобарвного мовлення кожної людини.

Навчальний діалог визначається як своєрідна форма спілкування між учасниками педагогічного процесу за умов навчальної ситуації, протягом якої і відбувається інформаційно-смісловий обмін між партнерами та регулюються їхні стосунки [10].

Науковці В. Андрієвська, Л. Виготський, С. Рубінштейн виділяють такі основні функції навчального діалогу:

- поширення інформації, соціального досвіду та культурної спадщини людства, завдяки чому формується певний світогляд;
- регулювання стосунків, формування взаєморозуміння як результату діалогічної комунікації;
- забезпечення та саморозвиток особистості на основі внутрішнього діалогу, що реалізує рефлексивну функцію діалогу.

Ще одна важлива функція навчального діалогу – розвивальна. Завдяки працям Л. Виготського, П. Гальперіна, В. Давидова, С. Рубінштейна склалося

уявлення про проблемність, як джерело та стимул мислення, як вихідну закономірність пізнавального продуктивного процесу, евристичного пошуку, наукової творчості, відкриття.

Якщо уроки відбуваються у формі діалогічної взаємодії в підсистемах «учитель – клас», «учитель – учень», «учень – учень», «учень – клас», вони стануть для дітей школою живого спілкування з елементами фантазії, словесної творчості. Розвиватиметься техніка мовлення, уміння використовувати міміку, жести, манери під час розмов, зустрічей, що особливо важливо для молодших школярів.

Інтерактивні методи навчання, які допомагають виявити максимально можливу активність учнів при постійному зворотному зв'язку, сприятимуть формуванню діалогічного мовлення, а відомості із синтаксису і пунктуації – розвиткові мовленнєвих умінь дітей (тактовність, уміння лаконічно й точно відповісти, зрозуміло висловити думку, вислухати іншого, правильно зреагувати на інші погляди, не принижуючи співбесідника своїми запитаннями, доповненнями, не перешкоджаючи нормальному та спокійному діалогові).

Художній діалог. Найсприятливіший ґрунт для опанування – уроки літературного читання. Розширення сфери мовленнєвої діяльності збільшує ефективність ідейно-естетичного виховання і формування естетичного та художнього смаку. На цих уроках відбувається і зворотній процес, що виражається в інтенсивному збагаченні лексичного запасу, удосконаленні усного мовлення [10].

Читання художніх творів, їх переказування сприяють збагаченню тезаурусу дітей, розвивають уміння редагувати текст, оцінювати ситуацію. Учні довідуються, що художньому стилю притаманні:

- різноманітність граматичних форм і конструкцій;
- багатоплановість усіх засобів;
- особливе естетичне призначення;
- використання будь-яких експресивно-емоційних засобів мови;
- лексичне, фонетичне багатство тощо.

Це має вплив на художньо-естетичне виховання учнів. Під «художністю» слід розуміти образність і емоційність усного мовлення, посилені звертанням до образності й виразності засобів мистецтва, що впливають на виникнення гармонійної досконалості змісту.

Мета художності – максималізувати ідейний, моральний, естетичний вплив на особистість. Так досягається встановлення і зміцнення контакту між особами, що розмовляють одне з одним. Взаємозв'язки художньо-естетичної і мовленнєвої діяльності мають великі можливості для всебічного розвитку особистості, виховання потреби творчості, бо саме тут «школяр має справу із словесно-художнім твором» і «ніби виходить із сфери буденної мови і вступає в іншу мовленнєву стихію, у стихію художнього мовлення, покликаного висловити естетичне ставлення письменника дожиття» [42].

Діловий діалог – це акт прямого взаємного спілкування в офіційно-діловій сфері [10]. Ділова розмова характеризується:

- диференційованим підходом до предмета обговорення;
- блискавичним реагуванням на висловлювання партнерів;
- критичною оцінкою думок, пропозицій, заперечень партнерів;
- аналітичним підходом до оцінки суб'єктивних і об'єктивних факторів проблеми в комплексі;
- відчуттям власної значущості й компетенції партнерів;
- відчуттям відповідального розв'язання обговорюваних проблем.

Діловий діалог, як і всі тексти офіційно-ділового стилю, характеризується конкретністю змісту, одноманітністю мовних засобів, чіткістю формулювань, наявністю суто стандартних форм висловлювання.

Таким чином, оволодіння діалогічною формою спілкування необхідна умова освіти молодших школярів. Дітей необхідно вчити бути уважним слухачем, проявляти зацікавленість, відстоювати свою точку зору, поставити запитання, реагувати на слова мімікою, жестами, інтонацією.

1.2. Психолого-педагогічні засади організації роботи з вдосконалення діалогічного мовлення молодших школярів

Формування діалогічного мовлення є важливою складовою мовленнєвої компетенції учнів. В організації роботи необхідно враховувати сучасні погляди науковців на теорію мовленнєвої діяльності.

Мовленнєвою діяльністю називають сукупність психофізичної роботи людського організму, необхідну для побудови мовлення. Згідно концепції мовленнєвої діяльності (розроблялась на основі поглядів Л. Виготського, О. Леонтьєва, О. Леонтьєва, А. Лурія та ін.), мовлення характеризується мотивом, цілеспрямованістю та іншими рисами, притаманними будь-яким видам діяльності.

У працях Л. Виготського, М. Жинкіна, О. Леонтьєва, О. Лурія, С. Рубінштейна, І. Синиці мовленнєва діяльність розглядається як складова частина загальної діяльності людини, що зберігає загальну структуру останньої й виступає у вигляді цілісного акту діяльності чи у вигляді мовленнєвих дій, що включені у немовленнєву діяльність.

Мовленнєва діяльність, як і будь-яка інша діяльність, пов'язана із попереднім визначенням мети висловлювання і добором засобів її оптимального досягнення.

У відповідній ситуації у мовця виникає потреба мовлення, що породжує мету та мотиви, які визначають тему, форму, стиль висловлювання.

У зв'язному мовленні вирішується комплекс завдань. На думку О. Леонтьєва, «щоб повноцінно спілкуватися, людина повинна володіти цілим рядом умінь. Вона повинна, по-перше, вміти швидко і правильно орієнтуватися в умовах спілкування. По-друге, вміти правильно спланувати своє мовлення, правильно вибрати зміст акту спілкування. По-третє, знайти адекватні засоби для передачі цього змісту. Людина повинна, по-четверте, вміти забезпечити зворотний зв'язок. Якщо якусь із цих ланок акту спілкування буде порушено, то мовцеві не вдасться добитися очікуваних результатів спілкування – воно буде неефективним» [38, с. 48].

За О. Леонтьєвим, мовленнєві дії (дія програмування мовленнєвого висловлювання і дія його розуміння) передбачають постановку мети, планування, реалізацію плану, зіставлення мети і результату. Таким чином, механізм породження висловлювання включає виникнення (під дією мотивації), формування та формулювання думки. Розуміння мовленнєвої діяльності як складової частини загальної діяльності особистості, що зберігає її структуру та тісно пов'язаної з мисленням, дозволяє визначити процес породження мовлення як складну дію переходу від думки до слова [38, с. 99].

Структура будь-якої діяльності включає в себе 4 фази: орієнтування, планування, реалізацію та контроль [38, с. 101].

Перша фаза мовленнєвої дії – орієнтування в ситуації (умовах) спілкування. Зорієнтуватись в умовах спілкування означає визначити мету (мотив) майбутнього спілкування та врахувати умови спілкування (в офіційній чи неофіційній обстановці воно має відбуватися, хто стане адресатом мовлення; з однією особою чи з двома доведеться спілкуватися; в усній чи писемній формі має відбутись спілкування), а також монологічним чи діалогічним буде спілкування, який стиль, тип мовлення є найбільш доречним.

Друга фаза мовленнєвої дії – планування. Тобто мовець обмірковує зміст (тему й головну думку) майбутнього висловлювання. Певні обмеження на цей зміст накладаються вибраними стилем, типом, видом і формою мовлення.

Третя фаза мовленнєвої діяльності становить перехід від програми висловлювання до реалізації задуму в виражальні засоби мови. Йдеться про добір мовцем адекватних змістові слів, граматичних форм синтаксичних варіантів висловлювання.

Четвертою є фаза контролю, яка полягає у зіставленні мовцем результату виконаної дії з попереднім задумом. Якщо заздалегідь визначеної мети спілкування не досягнуто, мовець повинен зрозуміти, в якій з трьох попередніх фраз він припустився помилки та якої саме.

Таким чином, діалогічне усне мовлення спричинюється потребою щось повідомити, з'ясувати, спонукати (мотивом спілкування), передбачає усвідомлення співрозмовниками реальних умов спілкування (розуміння

ситуації спілкування). Крім того, діалогічне спілкування передбачає зорове сприймання співрозмовниками одне одного, а також міміки, жестів, інтонації. Отже, усне діалогічне мовлення – ситуативно вмотивований і ситуативно зумовлений процес.

Саме з метою формування вмінь і навичок, необхідних на кожній з чотирьох фаз продукування мовлення, застосовують так звані ситуативні вправи. В умові такої вправи окреслено ситуацію спілкування: хто з ким спілкуватиметься, де, навіщо (сформульовано тему і мету, намір висловлювання). Отже, умовою ситуативної вправи окреслено 1-шу й 2-у фази мовленнєвої дії, що спонукає школярів самостійно (або колективно) змодельовати 3-ю й 4-у фази.

Дослідниками виявлено такі специфічні характеристики мовленнєвої діяльності: мотив перебуває поза самою мовленнєвою діяльністю, у її немовленнєвій меті; продукт мовленнєвої діяльності може бути оформлений вербально або у внутрішньому мовленні; специфіка структури мовленнєвої діяльності зумовлена використанням мови як засобу спілкування.

Для організації процесу розвитку мовленнєвої діяльності в умовах шкільного навчання слід враховувати універсальні характеристики мовленнєвої діяльності та їх специфічні особливості.

Уявлення М. Жинкіна про внутрішнє мовлення стало вирішальним у розробці проблематики мовленнєвої діяльності – воно на багато років вперед визначило мовленнєвий процес, опосередкований мотивом і метою, як мовленнєву діяльність зі складним внутрішньомовленнєвими кодовими переходами [24, с. 135].

Мотивація комунікативного акту потребує створення умов, в яких у школярів виникає мотив діяльності, усвідомлюється ціль, виникають позитивні емоції. З цією метою можуть бути використані різноманітні прийоми, найважливішим з яких є створення мовленнєвої ситуації. М. Жинкін підкреслює необхідність «штучного» створення на уроці мовленнєвої навчальної ситуації, що імітує реальне спілкування. Він підкреслював, що ситуація уроку знімає природну комунікативність мовлення і є лише один

спосіб усунути цей недолік. Потрібно, щоб в учня виникла потреба в комунікації [24, с. 138].

У педагогічній технології – синергетиці виділяють новий прийом формування мотиваційної сфери діяльності, що полягає у спрямованому впливі на учня і пробудженні у нього бажання зробити те, що є кінцевою метою впливу – висловитися, написати або прочитати.

М. Жинкін, О. Леонтьєв, О. Лурія та інші вчені у своїх дослідженнях звертали увагу на значення внутрішнього мовлення у процесі породження висловлювання. О. Лурія називає внутрішнє мовлення процесом, який породжує розгорнуте мовленнєве висловлювання, що включає похідний задум у систему граматичних кодів мови [24; 38; 39].

Мовленнєва дія, за Л. Виготським, складається з низки етапів:

1) мотив мовлення: виникає в мовця, за умови, що він проявляє емоції, бажання донести іншим свої думки та почуття; мотивація є необхідною умовою, імпульсом для породження мовленнєвого висловлювання;

2) мовна інтенція – спрямованість свідомості, волі й почуттів на предмет обговорення;

3) внутрішня програма мовленнєвої дії;

4) реалізація внутрішньої програми;

5) звукова реалізація висловлювання [14].

До висловлювань дітей ставляться певні вимоги. На думку М. Львова, О. Ушакової, побудова висловлювань має бути змістовною, короткою, точною, логічною, граматично правильною та виразною. Також рекомендують, що висловлювання має бути зрозумілим слухачам, достовірним, правильно відображати об'єктивну діяльність, цілеспрямованим [67].

Успішне функціонування мовленнєвої діяльності забезпечується взаємодією трьох чинників – знанням одиниць мови та правил їх поєднання, навичками оперування цими одиницями за певними правилами та вмінням використовувати наявні знання та навички для висловлення думки в новій ситуації. Лише наявність усіх трьох сил приводить у рух діяльність.

Створення або сприймання учнем висловлювання повинно бути

обумовлене необхідністю вирішення певної задачі, слід вводити його в ситуацію спілкування, мати чітко усвідомлюванні учнем мотив і передбачуваний результат. Забезпечуючи умотивованість розвитку культури мовленнєвого спілкування учнів, слід опиратися на найближчі для дітей мотиви – допитливість, інтерес до нових етикетних формул, бажання взяти участь у грі, опинитись у різноманітних життєвих ситуаціях тощо. Поступово спілкування стає природним і необхідним у спільній ігровій, навчальній, трудовій діяльності учнів.

Важливо враховувати розвиток мислення учнів, адже мовлення і мислення – процеси взаємозалежні та взаємообумовлені. Предметом мовленнєвої діяльності є думка, яка оформлюється засобами мови і способом мовлення. Відсутність думки робить процес сприйняття і створення висловлювання неможливим. Вправи для розвитку мовленнєвої діяльності повинні містити завдання логічного характеру, необхідні для розвитку основних мислительних операцій, пам'яті, уваги та одночасно стимулювати розвиток пізнавальних інтересів.

Дослідники (І. Зимня, В. Григор'єва, В. Статівка та ін.) підкреслюють необхідність організації взаємопов'язаного навчання всім видам мовленнєвої діяльності на основі спільного мовного матеріалу за допомогою спеціальних вправ і завдань. Одночасність означає, що кожний вид мовленнєвої діяльності розвивається із самого початку навчання і що розвиток одного виду сприяє розвитку інших, полегшує оволодіння ними.

Побудова методичної системи формування мовленнєвого етикету має ґрунтуватись на комунікативно-діяльнісному підході, що підкреслюється в документах про початкову мовну освіту, працях провідних методистів. Звідси випливають вимоги до організації навчання молодших школярів [62].

Так, дослідники підкреслюють важливість принципу комунікативної діяльності та творчої активності, що передбачає направленість на формування умінь у всіх видах комунікативної діяльності й способів їх формування в самій мовленнєвій діяльності. Цей принцип вимагає такої організації навчання, при

якій досягається максимальна комунікативно-мовленнєва активність особистості й максимальне залучення суб'єкта в мовленнєву діяльність.

Активна мовленнєва діяльність, що веде до ефективного інтелектуально-мовленнєвого розвитку, може бути організована, якщо навчання проходить у спілкуванні. За цієї умови в спілкуванні інтенсивно розвиваються такі інтелектуальні якості: стійкість уваги, спостережливість при сприйманні, пам'ять; здатність аналізувати діяльність партнера; увага; відбувається виховання культури емоцій і почуттів, здатності до співпереживання, співчуття, здатності керування власною поведінкою.

Однією з передумов ефективності роботи з розвитку мовлення є врахування вікових особливостей молодших школярів, зокрема. 6–7-річний вік – період інтенсивного розвитку мовлення, що підкреслюють психологи і методисти. А. Маркова вважає, що у практичній роботі необхідно враховувати «мовленнєвий вік» учнів. До вступу в школу, дитина практично оволодіває усіма сторонами мовлення, словником, звуковим складом, граматичною побудовою [49].

Функція спілкування є найважливішою функцією мовлення. Спілкуючись із дорослими та однолітками, дитина використовує ситуативну, контекстну і пояснювальну форми мовлення. У побутовому спілкуванні переважає ситуативне мовлення, залежно від характеру і форми комунікації. У цьому віці формується пояснювальна форма мовлення – роздуми, пояснення способу дії, констатація тощо.

Мовлення учнів-першокласників є побутово-розмовним, діалогічним, характеризується ситуативністю і деякою нечіткістю, незрозумілістю. Вони знають і використовують у повсякденному житті чимало слів, але серед них мало таких, що висловлюють нові уявлення і поняття, набуті в процесі навчання. Мовлення учнів 1–2 класів у цілому перебуває ще у стадії становлення, тому над ним необхідна цілеспрямована робота.

Ж. Піаже дослідив, що мовлення 6–8 річних дітей виявляється у наступних формах: повторення (не звертаючи уваги на суть слова, дитина повторює його); монолог (ні до кого не звернене мовлення); колективний

монолог (звертання до уявного співрозмовника); повідомлення (обмін думками); критика; наказ; прохання й відповіді. Співвідношення цих функціональних форм мовлення є показником розвитку мовлення.

Н. Жинкін, О. Леонтьєв, А. Маркова підкреслюють, що від лексичного запасу та уміння оперувати ним залежить швидкість, правильність, виразність мовленнєвого висловлювання [24; 38]. Тому словник учнів слід не лише збагачувати одиницями етикету, але й працювати над виробленням вмінь його використання та побудови власних висловлювань. При цьому слід дбати про вдосконалення синтаксичної сторони мовлення молодших школярів, у яких переважають прості речення з кількох слів.

Разом з тим, за даними сучасних психолінгвістичних досліджень, мовна діяльність дитини має активний, творчий характер. Тут відбувається пошук зв'язків, закономірностей, правил побудови висловлювань. Відчуття мови у дітей знаходиться на досить високому рівні розвитку: вони рано починають відчувати помилки у мовленні, вносити корективи у власне та мовлення оточуючих.

Дослідники організації навчально–виховного процесу підкреслюють важливість використання ігрової діяльності, яка була провідним видом у дошкільнят. Використання ігрових форм роботи сприяє формуванню свідомого бажання вчитися, готує дитину до переходу на навчальну діяльність.

Гра дозволяє організувати спілкування першокласників, що сприяє формуванню культури поведінки. Гра ніби створює «зону найближчого розвитку» дитини, як зазначав Л. Виготський: «...дитина в грі ніби намагається зробити стрибок над рівнем своєї звичної поведінки» [14, с. 319].

Розвиток мовлення дослідники тісно пов'язують з розвитком мислення дітей. Ця діяльність значно прискорюється, якщо навички мисленнєвих операцій формуються за умови цілеспрямованого та правильно здійснюваного втручання в цей процес вихователя, а пізніше вчителя. Завдяки цьому збагачується і словниковий запас, оскільки дитина зумовлена перебувати в суспільному середовищі, мати різноманітні мовні контакти з дорослими,

особистий досвід спілкування як з батьками, так і з однолітками та іншими людьми.

Діти вчаться виконувати такі мисленнєві операції, як аналіз та синтез, що дозволяє їм адекватно сприймати та відповідно реагувати на мовленнєві репліки інших; набувають умінь логічно правильно та послідовно висловлювати свої думки, планують та регулюють своє спілкування. Засобом планування вони стають, коли пересуваються з кінця дії на початок, засобом довільної регуляції – коли дитина усвідомлює завдання та навчається виконувати вимоги. Які сама ж формулює за допомогою мовленнєвої діяльності.

Коли дитина вміє відтворювати словесні зв'язки, що виділяються в попередніх інструкціях, проханнях, побажаннях дорослого, а потім модифікує їх, словесно виділяючи кінцеву та найближчу мету своєї майбутньої поведінки, вона підіймається на новий для неї ступінь регуляції власної поведінки.

З початком систематичного навчання в школі діти поступово оволодівають процесами планування та контролю власних дій. Учні 1–2 класів схильні до емоційного сприймання, що важливо враховувати в роботі над розвитком діалогічного мовлення.

Одна із важливих передумов ефективності процесу розвитку діалогічного мовлення – систематичність роботи. Доведено, що тільки при наявності системи вправ і завдань можна досягти успіху в певному напрямку навчально-виховного процесу.

Однією з загальновизнаних вимог до навчання є застосування таких шляхів і засобів, що найбільшою мірою сприяють розвитку пізнавальних здібностей та особистості дитини в цілому. У побудові системи роботи з розвитку діалогічного мовлення слід виходити із вимог розвивального навчання (Л. Виготський, Л. Занков, Г. Костюк, Н. Менчинська та ін.). Л. Виготський обґрунтував ідею, що навчання, зорієнтоване на завершені цикли розвитку дитини, не веде за собою, а розглядається як наслідок, тому педагогіка «повинна орієнтуватися не на вчорашній, а на завтрашній день дитячого розвитку...» [14, с. 228].

Отже, врахування специфіки мовленнєвої діяльності, вікових особливостей розвитку молодших школярів та основних психолого-дидактичних вимог до організації навчання сприятиме ефективній роботі з розвитку діалогічного мовлення учнів.

1.3. Зміст та особливості роботи з розвитку діалогічного мовлення учнів початкової школи

Сучасний стан розвитку Української держави потребує радикальної перебудови процесу навчання та виховання підрастаючого покоління. Розроблення Національної стратегії зумовлено необхідністю значних змін, спрямованих на підвищення якості та конкурентоспроможності освіти в нових економічних і соціокультурних умовах, прискорення інтеграції України у міжнародний освітній простір [46, с. 1].

Згідно із Законом України «Про загальну середню освіту» та відповідно до можливостей дітей молодшого шкільного віку розроблено Державний стандарт початкової освіти. Він передбачає гармонійний розвиток та виховання творчої особистості через формування в учнів повноцінних мовленнєвих умінь, навичок, бажання і вміння самостійно й усвідомлено вчитися [25].

У Концепції Нової української школи зазначено, що у молодших школярів мають сформуватися десять ключових компетентностей. Усі компетентності важливі для кожного школяр і взаємопов'язані між собою. Кожну з них учні набувають під час вивчення різних предметів. Спільними для всіх компетентностей є такі вміння: уміння висловлювати думку усно і письмово, тлумачити поняття, думки, почуття, факти та погляди (через слухання, говоріння, письмо), здатність логічно обґрунтовувати позицію [48, с. 15]. Тому діалогічна форма усного мовлення є найбільш поширеною.

Розглянемо детальніше особливості роботи з вдосконалення діалогічного мовлення молодших школярів.

Говоріння як вид мовленнєвої діяльності функціонує у двох формах: діалогічній і монологічній. Для правильної організації навчального процесу

необхідно враховувати їх фактичну взаємозалежність.

Відомо, що обидві форми мовлення мають неоднакове поширення. Питома вага діалогічного мовлення значно переважає, адже на рівні побутового і громадського повсякденного спілкування (у сім'ї, на роботі, у магазині, на вулиці тощо) люди користуються діалогом.

Отже, діалог є основною, домінуючою формою мовлення, і тому вже у практиці навчання української мови в початкових класах він повинен посідати належне місце. На нашу думку, процес навчання говоріння в 1–4 класах слід будувати в напрямі від нього до монологу, а не навпаки.

Процес спілкування як суб'єкт-суб'єктна взаємодія пред'являє до комунікантів специфічні вимоги, тобто володіння вміннями й навичками комунікації, а також припускає наявність в особистості певної якісної характеристики її як суб'єкта спілкування. Це ті характерологічні якості, які дозволяють людині успішно приймати й передавати інформацію, взаємодіяти з іншими людьми.

Залежно від мотивації дослідники висувають неоднакові вимоги до якості мовлення (успішного спілкування): змістовність – говорити і писати можна про те, що добре знаєш; інформативність – повідомлення повинно містити інтерес для співрозмовника, а не бути загальновідомим; логічність – послідовність, чіткість побудови; точність – уміння мовця, передати факти, почуття відповідно до дійсності, дібрати адекватні мовні засоби; істинність; ясність мовлення – уникання незрозумілих виразів, неоднозначності; виразність мовлення – уміння яскраво, переконливо, лаконічно передати думку; багатство мовлення – здатність мовця передати одну думку різноманітними засобами; неповнота опису, повідомлення з неповним описом зовнішнього світу суперечить нормальному спілкуванню, з нього неможливо виділити значущу інформацію; тотожність – партнери повинні під час розмови виходити з однієї дійсності (предмета розмови); детермінізм – знання причинно-наслідкових зв'язків; загальна пам'ять – мовці повинні мати мінімальний загальний запас відомостей про минуле; здатність прогнозувати майбутнє – будувати нескладні передбачення; семантична зв'язність – вимога до мовця говорити такі репліки,

щоб партнер зміг підібрати до них хоч яку-не-будь відповідь; кооперація – наявність загальної мети, цілеспрямована бесіда; релевантність – не відхилятися від теми, говорити до справи [32].

На уроці української мови в початкових класах найпоширенішою структурною схемою діалогу є сполучення двох реплік: запитання і відповіді. Проте ця діалогічна єдність не тільки не вичерпує різноманітності будови діалогу, а й не є головною з його форм. Структура природного повсякденного мовлення різноманітна й включає широку палітру логічних зв'язків між двома репліками. *Наведемо приклади* найпоширеніших їх варіантів: повідомлення – доповнення (уточнення); повідомлення – підтвердження (заперечення); повідомлення – застереження; повідомлення – прохання; запит інформації – задоволення запиту; запит інформації – контрзапитання; прохання – згода (незгода); наказ – уточнення (згода, незгода) тощо. Навчання мови в 1–4 класах не ставить за мету засвоєння всіх логічних зв'язків, можливих у діалогічному мовленні. У центрі уваги вчителя мають бути хоча б найхарактерніші з них.

Діалогічне мовлення є більш реактивним, ніж монологічне, і ґрунтується на двох системах зв'язків – на зв'язку з ситуацією і на логічному зв'язку з попередньою фразою. Воно також вирізняється порівняно високою модальністю. Таке спілкування містить у собі не лише зміст висловлювання, а й певні характеристики того, про що йдеться. Кожний із партнерів діалогу висловлює своє ставлення до предмета розмови, до позиції другого партнера, тому діалогічне мовлення є завжди більше насиченим позамовними засобами спілкування (міміка, інтонація, сила голосу, жести тощо), за допомогою яких мовець висловлює свої бажання, сумніви, припущення, обурення, жаль тощо. Немає промовистішого органа, ніж обличчя людини – стан мускулів, вираз очей, брів, губ тощо. На нашу думку, навчання комунікації на початковому етапі має обов'язково передбачати оволодіння позамовними засобами спілкування в єдності з мовою.

Важливою рисою діалогічного мовлення є те, що воно комусь адресується, на когось розраховане. Мовець будує свою наступну фразу залежно від того, як зреагував на попередню фразу той, до кого звертаються. У

цьому випадку засобом зворотного зв'язку є мовна реакція іншого мовця.

Більшість дослідників вважає, що для розвитку діалогічного мовлення молодших школярів на уроках української мови необхідно застосовувати підготовчі вправи, зокрема маємо на увазі завдання на складання мікровисловлювань. Це короткі (на дві-три фрази) висловлювання, що містять завершену думку й реалізують якусь задану ззовні мету мовця.

Мікровисловлювання рекомендуємо використовувати як підготовчі вправи до складання більших за обсягом висловлювань. У їх основі – навчально–мовленнєва ситуація, виходячи з якої учень ставить проблему (висловлює стимул), а інший учень, спираючись на ту ж ситуацію, реагує на неї кількома фразами. Зазначимо, що обсяг висловлювання визначається комунікативним завданням.

Наприклад, учень звертається до партнера: «Скажи, яка професія цієї людини і де вона працює» (демонструється фотокартка або малюнок). І якщо школяр пропонує серію з кількох фотокарток або малюнків, то інший школяр має стільки ж разів повторити своє висловлювання в різних варіантах. Очевидно, що мета такого типу завдань полягає у формуванні мовленнєвих навичок молодших школярів. Зазначимо, що у процесі виконання підготовчих вправ на складання мікровисловлювань учні можуть користуватися зразком, поданим учителем (якщо в цьому є потреба).

Наведемо приклади таких завдань:

1. «Скажи, де знаходиться найближча до тебе бібліотека, скільки часу туди треба йти (їхати), чи часто ти в ній буваєш (книжковий магазин, спортивний клуб, театр тощо)».

2. «Скажи, чи любиш ти читати книжки, які з них тобі до вподоби, хто їх автори, про що ці книжки (брат, сестра, мати, батько, бабуся, дідусь тощо)».

3. «Скажи, що ти робиш після сніданку в неділю (після обіду, після вечері)».

4. «Розкажи про себе: коли і де ти народився, скільки тобі років, де ти навчаєшся, чим цікавим зараз займаєшся».

Поширеною формою навчання мікровисловлювань є вправи, у яких

учневі пропонується підтвердити або заперечити висловлювання партнера й аргументувати свою точку зору. Такі завдання будуються за схемою: теза (правильне або помилкове судження про факт, подію, предмет, вчинок) – оцінка (позитивна або негативна) – аргументація. Наприклад:

Завдання для першого учня: «Вислови твердження про те, що перелічені учні твого класу успішно навчаються і на уроках української мови, і математики, і природознавства. Запитай свого друга–однокласника, чи це відповідає дійсності (далі дається список учнів)».

Завдання для другого учня: «Скажи, чи відповідає дійсності твердження першого учня й аргументуй свою точку зору».

Завдання такого типу забезпечують багаторазовість повторення однієї синтаксичної конструкції, що сприяє розвитку й удосконаленню мовленнєвих умінь учнів будувати й оформлювати власні усні висловлювання.

Наступним етапом, що наближає школярів до самостійного мовлення, є вправи з різнотипною спрямованістю. Такі завдання передбачають більш творчий рівень висловлювань.

Наприклад, один учень пропонує іншому послідовно такі завдання:

1. «Розкажи, де знаходиться театр юного глядача, як можна доїхати до театру, якими видами транспорту ти будеш користуватися».

2. «Ти збираєшся до театру. Що ти одягнеш? Що ти з собою візьмеш? З ким ти поїдеш? Як будеш поводитися в театрі?».

3. «Яку виставу дивитимешся, про що вона, які актори беруть участь у виставі?».

Рекомендуємо вчителю важчу роль у парі доручати сильнішому учневі. Повторне виконання цієї вправи буде легшим, тому потім цю роль уже зможе взяти на себе слабший учень.

Методисти пропонують ще один зручний прийом підготовки школярів до самостійного висловлювання. Учитель вивішує на дошці картину, яка відповідає предмету розмови. Всі учні уважно розглядають її, після чого картину знімають, а учням першого варіанта пропонується запитати в учнів другого варіанта про предмети на цій картині: «Скільки...», «Де знаходиться...»,

«Якого кольору...» тощо. Після виконання завдання учням знову показують картину і вправу виконують повторно.

На думку дослідників, на початковому етапі засвоєння діалогічного мовлення корисними будуть і так звані «підстановчі діалоги», синтаксичні конструкції яких можна повторити кілька разів. Розмовний зразок і набір підстановчих елементів для таких вправ можна подати на дошці або на екрані за допомогою діапроектора. Побудова таких завдань розпочинається з формування навчально–мовленнєвої ситуації.

Тут доцільними є наступні завдання:

1. Визначити предмет майбутньої розмови, враховуючи зміст розмовної теми і потреби засвоєння мовного матеріалу. Предмет розмови завжди має бути оцінений і під кутом зору його розвивальних і виховних можливостей. Для прикладу візьмемо купівлю-продаж у продуктовому магазині.

2. Визначити соціальні ролі для перших учнів (перший варіант кожного ряду) і для других учнів (другий варіант кожного ряду) і відповідно сформулювати для них два комунікативні завдання. Перші учні виконують роль покупців, а другі учні – роль продавців.

3. Враховуючи предмет і мету розмови та фактичні можливості учнів, скласти текст передбачуваного діалогу. Його обсяг визначається вимогами програми з української мови для початкових класів.

4. З'ясувати, чи всі учні спроможні побудувати логічні висловлювання на основі предмета і комунікативного завдання. Якщо це не під силу якійсь частині учнів, то вчитель відповідно до прогнозованого тексту пропонує допомогу – опис ситуації.

5. З'ясувати, чи всі учні володіють достатнім рівнем мовно–мовленнєвої підготовки. На основі тексту визначаються місця можливих помилок. Виходячи з цих даних, учитель складає і пропонує учням мовну або мовленнєву підтримку.

6. Продумати послідовність виконання завдань двома учнями, виявити місця можливих помилок на інтерференцію і сформулювати для учнів відповідні застереження.

7. Визначити найдоцільніший спосіб пред'явлення підтримки висловлювання.

Розв'язавши послідовно всі перелічені завдання, вчитель отримує задачу, придатну для застосування у вигляді синхронної роботи пар, що дає можливість якомога більше учнів залучити до складання та демонстрації діалогів.

Таким чином, діалогічне навчання сприяє вдосконаленню здібностей мовленнєвого оформлення думок і сприйняття висловлювань співрозмовника, швидкій орієнтації в ситуації та розумінню почуттів, переживань партнера у спілкуванні. Навчально-виховний процес потребує постійного відновлення і втілення в практику нових ідей стосовно форм, методів і засобів навчання, що забезпечує ефективність освітнього процесу навчання.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ДІАЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ В НАУЦІ ТА ШКІЛЬНІЙ ПРАКТИЦІ

2.1. Сучасний стан розвитку діалогічного мовлення молодших школярів

Одне із завдань дипломного дослідження – вивчити стан проблеми в науці та шкільній практиці. Перш за все, слід зазначити, що питання розвитку діалогічного мовлення на уроках української мови у початковій школі були введені в програму та підручники нещодавно. Хоча видатні педагоги та вчителі-практики наголошують на необхідності формування в учнів навичок спілкування, встановлення й підтримання контакту, розвиток діалогічного мовлення не включається як обов'язковий вид роботи з української мови.

На необхідність цього напрямку роботи вказувати такі методисти, як Д. Кравчук, О. Біляєв, М. Вашуленко, О. Купалова, Т. Ладиженська, Т. Потоцька, Г. Шелехова та інші.

Особливості діалогу та методичні поради щодо його опанування молодшими школярами подаються в працях С. Дубовик, І. Гудзик, С. Гладчук, О. Хорошковської, Т. Трунової та ін.

Розробки системи завдань для вдосконалення діалогічного мовлення пропонують Л. Нечаєва (2 клас) та О. Бондарчук (3 клас).

Аналіз методичних джерел свідчить, що розвиток діалогічного мовлення найчастіше рекомендується поєднувати з роботою над формуванням культури мовленнєвої поведінки учнів, засвоєння ними правильного мовленнєвого етикету. Слід вказати, що окремі методичні розробки з'явилися відносно недавно. Ці питання не знайшли достатнього відображення у підручниках з методики викладання української мови, вони недостатньо досліджені та систематизовані.

Корисними є методичні поради, що пов'язані з формуванням мовленнєво-комунікативної компетенції дошкільників, які необхідно враховувати в роботі з

молодшими школярами (А. Богущ, А. Гончаренко, Т. Луценко, Т. Піроженко та інші).

Відповідно до освітньої галузі «Мови і літератури» Державного стандарту початкової загальної освіти навчальний предмет «Українська мова» будується за такими змістовими лініями: мовленнєвою, мовною, соціокультурною, діяльнісною. Мовленнєва змістова лінія передбачає розвиток вміння «користуватися мовою як засобом спілкування, пізнання впливу [57].

У програмі початкової школи наголошується, що необхідно удосконалювати основні види мовленнєвої діяльності (слухання-розуміння, діалогічне і монологічне мовлення), якими учні оволоділи у дошкільному віці. Програма передбачає набуття елементарних знань про усне і писемне мовлення, діалог і монолог, а також усвідомлення особливостей висловлювань, що обумовлюються комунікативними завданнями, ситуацією спілкування [57, с. 4]. Підкреслюється, що молодші школярі складають усні і письмові висловлювання з безпосередньою комунікативною метою (запрошення, вибачення, тощо). При цьому, робота виконується як самостійно, так і з опорою на допоміжні матеріали [57, с. 5].

Підкреслюється, що важливо створювати на уроках такі ситуації, що спонукають дітей до говоріння, зокрема сюжетно-рольові ігри, застосовувати роботу в парах і невеликих групах, що дозволяє висловитись більшості учнів класу. Необхідно формувати культуру спілкування, використовувати формули мовного етикету, погоджувати репліки зі співрозмовником [57, с. 5].

Другим розділом у програмі з української мови по класах подається мовленнєва змістова лінія, зокрема зміст навчального матеріалу та вимоги щодо рівня підготовки учнів.

Зупинимось на основних вимогах до знань та умінь молодших школярів, що стосуються розвитку діалогічного мовлення у різних класах та змісті навчального матеріалу.

У 1 класі учень відтворює за зразком інтонацію речень, різних за метою висловлювання; відтворює в особах (з іншим учнем або вчителем) прослуханий діалог; формулює запитання за змістом прослуханого тексту чи іншим

джерелом інформації; уважно слухає співрозмовника і адекватно відповідає на його запитання, самостійно формулює репліки (запитання) до співбесідника за змістом попередньо підготовленої короткої розмови на добре знайому тему [44, с. 14].

Учень 2 класу володіє силою голосу і темпом мовлення, які відповідають вимогам для участі в колективній навчальній діяльності в умовах класу; створює (спільно з однокласником з попереднім обдумуванням протягом 4–5 хвилин) діалог на задану тему – 3–4 репліки на кожного учасника без урахування вступних і прикінцевих етикетних формул [57, с. 22].

У 3 класі учень бере участь у відтворенні й складанні діалогу обсягом 4-5 реплік на кожного учасника, без урахування етикетних формул початку й кінця розмови (одним із учасників діалогу може бути вчитель); дотримується етичних норм мовлення, культури спілкування: вживає правильні форми звертань (за зразком), слів, що виражають прохання, пропозицію, побажання, вибачення в процесі спілкування; не перебиває співрозмовника; дає загальну оцінку діалогу, в якому взяв участь, та сприйнятому на слух; зазначає моменти, які потребують удосконалення; бере участь у колективному удосконаленні тексту; відтворює, розігрує діалоги за прослуханим або прочитаним текстом; складає діалоги за малюнком [57, с. 33].

Учень 4 класу бере участь у відтворенні, розігруванні навчального діалогу, створенні діалогу на задану тему, за ілюстрацією (з 5-6 реплік на кожного учасника без урахування етикетних реплік початку і завершення діалогу); одним із учасників діалогу може бути вчитель [57, с. 50].

Таким чином, програма передбачає поступове ускладнення роботи над діалогічним мовленням по класах: збільшення кількості реплік, перехід від розігрування, складання за зразком до самостійної роботи, поступовий розвиток вмінь оцінити діалог та вдосконалювати його, орієнтуватись у ситуаціях спілкування. Програмні вимоги виступають основою для практичної роботи вчителів, що знаходиться в підручниках.

У підручнику «Українська мова» для третього класу авторів М. Вашуленка, Н. Васильківської, О. Мельничайко [8] подаються завдання для

розвитку діалогічного мовлення, які відповідають вимогами навчальної програми та Держстандарту. Третьюкласникам пропонуються завдання, що мають на меті показати дітям, як можна використовувати діалог у спілкуванні, його роль у сюжеті оповідання або казки. Також звертається увага на передумови створення діалогу, тобто висвітлюється тема і мета майбутнього спілкування, культура поведінки.

Зокрема, параграф 3 має заголовок «Культура спілкування» [8, с. 13], дидактичний матеріал дозволяє підготувати дітей до використання типових етикетних одиниць під час спілкування, правильно звертатися до співрозмовників, ввічливо відповідати на їхні репліки. Учні мають засвоїти універсальні репліки для вітання, прощання, звертання тощо. Автори рекомендують запам'ятати їх та активно використовувати у повсякденному мовленні.

Для закріплення у вправі № 22 [8, с. 15] пропонується скласти й розіграти в класі діалог за поданою ситуацією:

У тебе зупинився годинник. Ти хочеш дізнатися, котра година в когось із перехожих.

В окремих вправах додатково дається завдання продовжити діалог (№ 127, 146, 235, 254, 265, 292, 301, 338, 438). У вправі № 21 наводиться текст зі словами ввічливості та завдання скласти і записати три речення з поданими звертаннями. У вправі № 22 [8, с. 15] третьокласникам пропонується скласти і розіграти у класі діалог за поданою ситуацією, пам'ятаючи про культуру мовлення і спілкування.

Вправа № 27 [8, с. 18] передбачає поміркувати, що можна додати до сказаного, щоб перетворити пропонований запис на завершене висловлювання.

Цікаве завдання пропонують автори підручника у вправі № 34 [8, с. 21]: необхідно розглянути малюнок і скласти розповідь про екскурсію дітей із вчителькою до лісу (вжити словосполучення, які передбачають складання діалогу).

У вправі № 56 передбачено, що діти працюватимуть в парах і підготують з діалог розмови з мамою про її робочий день.

Вправа № 86 містить текст з вигаданим діалогом автора вірша із вітром. Третьюкласникам пропонується виразно прочитати художній твір, звернути увагу на інтонацію питальних і окличних речень та позмагатися у виразному читанні діалогу.

Вправа № 227 [8, с.98] містить рубрику «Хвилинка спілкування». Учні пропонують уявити, що він зустрів Святого Миколая. Дитина має подумати, про що б з ним поговорила, і скласти невеликий діалог. Під такою ж рубрикою діти виконуватимуть вправу № 315 [8, с. 131], в якій пропонується скласти діалог розмови з однокласником (однокласницею) про його (її) вихідний день.

Подумати, в якій ситуації можуть бути використані такі слова: «Вибач(те), я не хотів (не знаю, не подумав...)», необхідно під час виконання вправи № 444 [8, с. 177], а також скласти діалог за такою ситуацією. У вправі № 447 [8, с. 179] автори підручника подають завдання побудувати діалог із 4–5 реплік про дивовижні місця України, які доводилося відвідати дітям.

Аналіз матеріалу підручника для третього класу дозволяє зробити висновок, що відповідно до програми діти складають та продовжують діалоги. Проте пропонується недостатня кількість типових комунікативних ситуацій. Отже, вчитель має використовувати додатковий дидактичний матеріал на тематику, близьку життєвому досвіду дітей, та урізноманітнювати види завдань і вправ для розвитку діалогічного мовлення третьокласників.

Аналіз публікацій у періодичних виданнях свідчить, що окремими вчителями накопичено певний практичний досвід роботи в напрямку розвитку діалогічного мовлення молодший школярів. Заслугує на увагу система завдань на основі малюнків, мовного матеріалу, різноманітних мовленнєвих ситуацій для учнів 2–4 класів, розроблена О. Петрик та О. Гриценко. Автори включають як діалоги казкового характеру, так і мовленнєві ситуації, пов'язані з повсякденним спілкуванням (відвідування хворої подруги, вечір у родині, перебування на ковзанці та інше) [53].

Учитель-методист Г. Азаровська розглядає проблему формування комунікативних умінь молодших школярів, важливою складовою якою вважає розвинене діалогічне мовлення [1, с. 3]. Вона наголошує на необхідності роботи

в парах і невеликих групах, що дозволяє висловитись більшості учнів класу. Подається дидактичний матеріал до тем: «Телефонна розмова», «У магазині», «Розмова у бібліотеці» та інші. Також вчителька ділиться досвідом інтерактивного навчання.

Слушним для початкової школи є методичні матеріали та розробки з досвіду роботи вчителів середньої школи, зокрема стаття Л. Щербини та Л. Коваленко (м. Херсон) [71], досвід вчителя-словесника Т. В. Бойка «Уроки вільного спілкування» [4] та інші. Окремі аспекти пов'язані з формуванням діалогічного мовлення та культурою мовленнєвої поведінки, висвітлюють вчителі Світлана та Юрій Клименко (м. Київ) [29, с. 3].

Спостереження під час педагогічних практик, бесіди з вчителями та учнями свідчать, що роботі над вдосконаленням діалогічного мовлення не приділяється належної уваги. Це можна пояснити обмеженою кількістю цікавого дидактичного матеріалу для роботи з учнями. Окремі вчителі не розуміють важливість цього напрямку роботи і лише епізодично перевіряють уміння дітей, не приділяючи достатньої уваги навчальній роботі.

Аналіз психолого-педагогічної та методичної літератури свідчить, що діти, які приходять до школи володіють ситуативним діалогічним мовленням, вміють підтримувати розмову на близькі їм життєвому досвіду теми. Якщо ці вміння не вдосконалювати, молодші школярі так і залишаться на рівні побутового повсякденного спілкування.

Таким чином, від успішної реалізації навчальних завдань з мовленнєвого розвитку значною мірою залежить самовизначення особистості. Відсутність комунікативних умінь, невміння висловлюватися в різних ситуаціях, бідність словникового запасу створюють значні труднощі для вільного спілкування, відособлюють людину, позбавляючи деякою мірою соціального досвіду. Усі ці та інші недоліки коріняться в дитинстві й пов'язані в більшості випадків із недостатньою увагою вчителів, передусім початкової ланки освіти, до мовленнєвої роботи.

Важливу роль у розвитку мовленнєвої компетентності відіграє сформованість умінь і навичок володіння діалогічним мовленням, яке

передбачає володіння говорінням та аудіюванням. Адже саме це вимагає від учасників спілкування двосторонньої мовленнєвої активності та ініціативності.

Враховуючи важливість даної проблеми, нами був проведений констатувальний експеримент у 3 класі Рахнівсько-Лісового навчально-виховного комплексу «СЗШ I-III ступенів – дошкільний навчальний заклад». Усього залучено 28 осіб.

Метою експерименту було: 1) підібрати діагностичний інструментарій для виявлення рівнів розвитку діалогічного мовлення молодших школярів; 2) визначити стан розвитку діалогічного мовлення дітей молодшого шкільного віку на уроках мовного циклу; 3) визначити зміст і напрямки організації роботи з вдосконалення діалогічного мовлення учнів початкової школи.

Для того, щоб визначити рівні розвитку діалогічного мовлення дітей молодшого шкільного віку, нами були розроблені наступні критерії та показники розвитку діалогічного мовлення дітей молодшого шкільного віку на уроках мовного циклу (див. табл. 2).

Таблиця 2

Критерії та показники розвитку діалогічного мовлення дітей молодшого шкільного віку на уроках мовного циклу

Критерії	Показники
<i>Ініціативність спілкування</i>	<ul style="list-style-type: none"> - уміння започатковувати діалог, використовуючи відповідну ініціативну репліку (повідомлення, запитання, спонукання); - уміння підтримувати розмову, ініціативно додавати репліки; - уміння стимулювати співрозмовника до висловлювання, продовжувати діалог.
<i>Репродуктивно-творче діалогізування</i>	<ul style="list-style-type: none"> - уміння швидко реагувати на репліку співрозмовника, використовуючи імпровізовані репліки (репліки з власного досвіду, художнього твору); - уміння формувати діалогічні єдності різних видів; - уміння формувати власні діалоги різних типів.
<i>Мовленнєво-змістовий</i>	<ul style="list-style-type: none"> - емоційна забарвленість діалогу (інтонація – слова радості, подиву, недовіри; невербальні засоби – міміка, жести); - кількість діалогічних реплік; - уміння підтримувати розмову, дотримуючись правил спілкування.

На основі визначених критеріїв та показників нами виділені рівні розвитку діалогічного мовлення дітей на уроках мовного циклу (табл. 3).

Таблиця 3

Рівні розвитку діалогічного мовлення дітей молодшого шкільного віку на уроках мовного циклу

Рівні	Характеристика
<i>Високий</i>	Діти цього рівня розпочинають самостійно діалог, вживаючи відповідну інтонацію, вміють доречно реагувати на репліки співрозмовника, швидко включаються в діалог, використовують невербальні засоби мови. Молодші школярі вміють самостійно, без допомоги вчителя, будувати власні діалоги. Учні демонструють культуру спілкування, уміють уважно і доброзичливо слухати співрозмовника, наводять аргументи для доказу своєї думки, вміють погодитися або спростувати думку співрозмовника. Діалог, який створюють учні, емоційно забарвлений, діти користуються мовленнєвим етикетом. Діалоги містять репліки подиву, розчарування, захоплення, здивування.
<i>Середній</i>	Діти цього рівня здебільшого самостійно розпочинають діалог, вживаючи відповідну інтонацію, вміють доречно реагувати на репліки співрозмовника, намагаються стимулювати співрозмовника до висловлювання, вміють доречно поставити та відповісти на запитання, наявні невеликі відхилення від теми, можуть бути короткі паузи. Школярі виявляють ініціативність у створенні діалогу, проте між репліками є порушення логічного зв'язку. Учні демонструють культуру спілкування, уміють уважно і доброзичливо слухати співрозмовника, наводять аргументи для доказу своєї думки, користуються мовними і позамовними засобами спілкування, але іноді ці засоби використовуються недоречно. Діти часто відчувають труднощі у виборі доречного слова чи фрази. Діалоги містять репліки подиву, розчарування, радості, здивування.
<i>Низький</i>	Учні можуть починати діалог, вживають відповідну ініціативну репліку, не вміють підтримувати розмову, стимулювати співрозмовника до висловлювання. За допомогою вчителя вміють поставити запитання та відповісти на запитання. Школярі не виявляють активність у створенні діалогу, припускаються мовленнєвих помилок, спостерігається порушення логічного зв'язку між репліками. Знають усталені репліки, роблять довгі паузи, не можуть чітко сформулювати власну думку, при створенні діалогу потребують допомоги вчителя. Створені діалоги дітьми не несуть емоційного забарвлення, побудова реплік потребує корекції. Іноколи учні користуються позамовними засобами спілкування. Наявна хоча б одна репліка або подиву, або здивування, або радості.

Для здійснення діагностики критерію «Ініціативність спілкування» та відповідних показників, ми створювали ситуації, щоб перевірити наявні в дітей молодшого шкільного віку вміння доречно відповідати на різні види запитань та звертатися із запитаннями до співбесідника. Нас цікавило, чи уміють учні започатковувати діалог, використовуючи відповідну ініціативну репліку (повідомлення, запитання, спонування), а також чи вміють підтримувати розмову, ініціативно додавати репліки та стимулювати співрозмовника до висловлювання. Наприклад, було запропоновано дітям скласти «імпровізований діалог» на тему: «Моя улюблена книжка». Наведемо приклад одного із створеного дітьми діалогу:

- *У тебе є улюблена книжка?*
- *Так є. Це казки Андерсена. А у тебе є?*
- *Моя улюблена книжка – «Пригоди в лісовій школі». А яка казка тобі найбільше подобається?*
- *«Снігова королева». А хто написав «Пригоди в лісовій школі?»*
- *Твір написав Всеволод Нестайко.*
- *Я прочитаю цю книжку. Вона, мабуть, цікава.*
- *Прочитай обов'язково, вона тобі сподобається. Якщо бажаєш, я принесу тобі її.*
- *Так. Дуже дякую тобі.*

Це завдання виконали правильно 12 дітей (43%) класу. Вони ініціювали діалог, показали вміння слухати й розуміти мовлення, з інтересом брали участь у спілкуванні. Складали діалог без допомоги педагога з 8–10 діалогічними єдностями. Більшість змогли самостійно сформулювати запитання, відповідали поширеними реченнями на запитання однокласника, використовували різні типи діалогічних єдностей.

10 (35%) третьокласників брали участь у спілкуванні здебільшого за ініціативою інших. Діалог будували з допомогою педагога, використовує прості, короткі однослівні речення. Діалог такий був короткотривалий з 4–5 діалогічними єдностями. У 6 дітей (22%) відсутня самостійність та ініціативність, вони постійно потребували допомоги дорослого. Відповідали

одним словом, не вміли правильно сформулювати запитання. Кількість діалогічних єдностей 1–2. Переважно використовували такий тип діалогічної єдності, як запитання–відповідь. Не вміють користуватися мовними засобами виразності та рідко використовували невербальні засоби виразності.

Також нас цікавило, чи вміють молодші школярі без нагадування використовувати формули мовленнєвого етикету в діалогічному мовленні та правильно й доречно використовувати етикетні одиниці в залежності від ситуації спілкування. Дітям пропонувалися описи ситуацій спілкування й кілька варіантів етикетних одиниць певної ситуативно–тематичної групи, з яких потрібно було обрати тільки один, доречний у цій ситуації. Так, наприклад, діти виконували таке завдання: «Уяви, що ти в гостях. Як ти дякуватимеш за частування?» (варіанти етикетних одиниць: 1) Спасибі за частування. 2) Дякую! 3) Велике спасибі! 4) Дякую! Все було дуже смачно!

Із завданням в експериментальному класі правильно справилися тільки 6 дітей (22%) обрали розгорнуту четверту відповідь. Решта учнів обрала приблизно однаково інші варіанти відповіді (відповідно 7 (25%), 8 (28%), 7 (25%), надавши перевагу все–таки «безликому», безвідносному *Дякую*. Відповіді свідчать, що частина третьокласників підходить до вибору етикетної одиниці формально, не вбачає в ній важливого соціального й культурного змісту.

Отже, високий рівень розвитку діалогічного мовлення за критерієм «Ініціативність спілкування» виявлено в 9 учнів (32%), середній – у 12 дітей (43%), низький – у 7 учнів класу (25%).

Щоб здійснити діагностику наступного критерію «Репродуктивно-творче діалогізування» та відповідних показників, учням експериментального класу було запропоновано виконати завдання на основі допоміжного матеріалу (*Додаток А*). Було складено 2 варіанти ситуативних завдань на теми: «У магазині», «Розмова по телефону».

У першому завданні необхідно було відновити пропущені репліки у відповідності з поданими, що підказують ситуацію спілкування.

Кожна правильна репліка оцінювалась в 1 бал. Тобто, учні могли отримати за правильне відновлення всіх реплік 4 бали. За мовне оформлення (різноманітність реплік, відсутність тавтології, використання звертань, слів ввічливості тощо) додатково нараховувались 2 бали. Таким чином, максимальна кількість балів за виконане завдання – 6. Отримані результати за виконання 1-го завдання подані у вигляді рисунка (рис. 1).

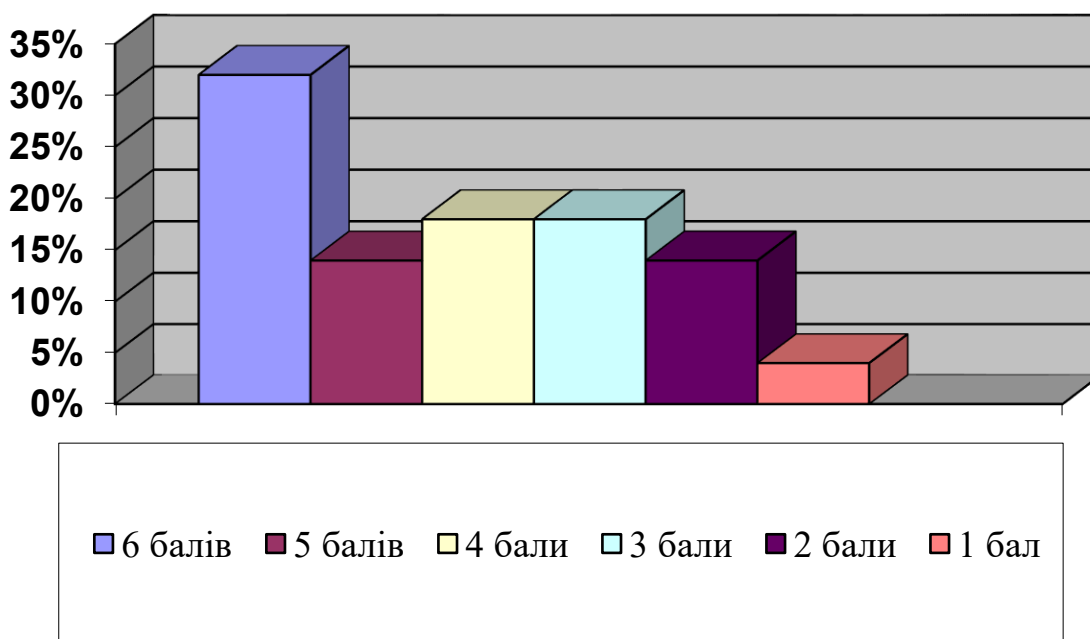

Рис. 1. Результати виконання завдання на відновлення реплік у діалозі

Аналіз отриманих наслідків свідчить, що це завдання виявилось для учнів експериментального класу відносно нескладним: понад 60 % дітей отримали більше половини з можливої максимальної кількості балів, допустивши окремі недоліки у вживанні слів, використанні етикетних одиниць та звертань. Разом з тим 9 учнів (32%) отримали лише 2–3 бали, що свідчить про несформованість писемного діалогічного мовлення. Один учень (4%) не справився із завданням. Типовим для дітей є повторення реплік або їх частин («Дякую», «Спасибі», «Так» тощо).

У другому завданні необхідно було скласти діалог за описаною ситуацією на основі опорних слів та словосполучень. Було обрано типову для дітей ситуацію: телефонна розмова з матір'ю друга, придбання молока та булочки.

Оцінка виконання проводилась таким чином, як і за перше завдання. Максимальна кількість балів, що могли отримати учні – 6. Отримані результати подані у вигляді рисунка (рис. 2).

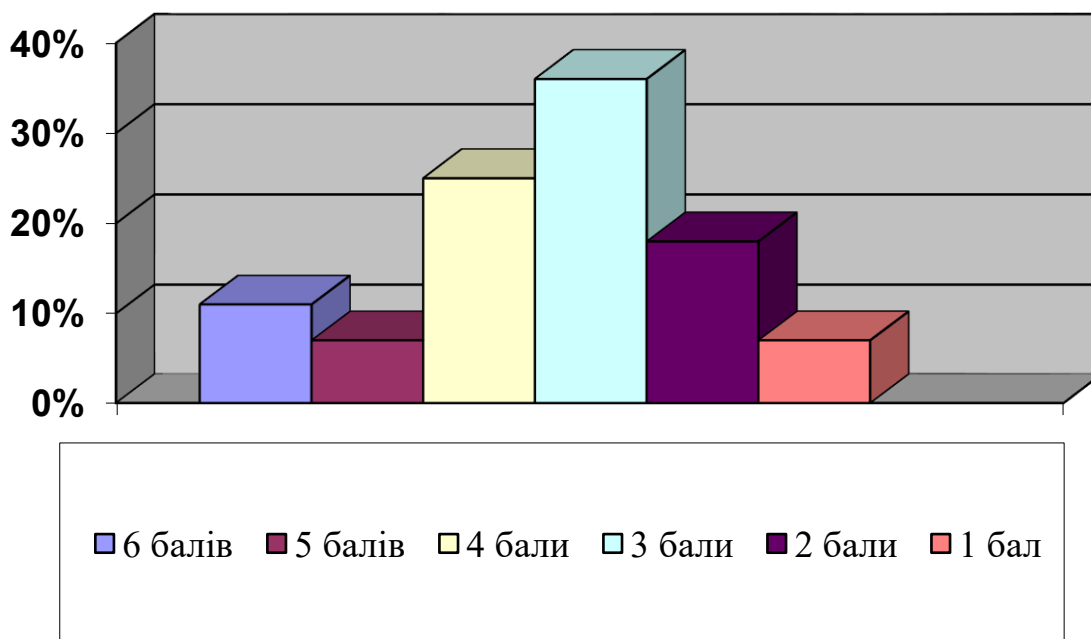

Рис. 2. Результати виконання завдання на складання діалогу за ситуацією і опорними словами

Аналіз отриманих наслідків свідчить, що друге завдання для учнів виявилось більш складним. Більше половини молодших школярів не змогли правильно розгорнути діалог і отримали за його виконання від 1 до 3 балів (половина та менше максимальної кількості). Лише 3 учні (11%) виконали завдання правильно (оцінка – 6 балів) та 2 молодших школярі (7%) допустили неточність й оцінені 5 балами. На задовільному рівні виконали завдання 16 учнів (57%), що отримали більше половини із загальної кількості можливих балів. Чотири учні (14%) мають уявлення про діалогічне мовлення, але допускають значну кількість недоліків (оцінка – 2 бали). 2 учні (7%) продемонстрували незадовільний результат, вони лише частково виконали перше завдання і не приступав до виконання другого.

За результатами виконання усіх завдань ми визначили рівні розвитку діалогічного мовлення третьокласників за критерієм «Репродуктивно-творче діалогізування». Отримані результати подані у рисунку (рис. 3).

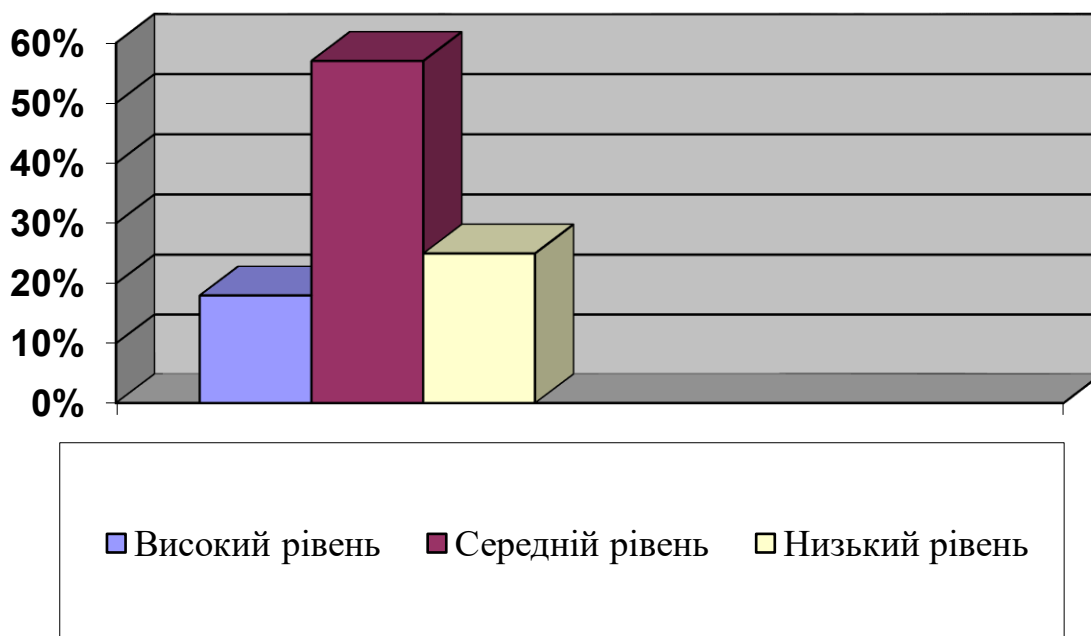

Рис. 3. Рівні розвитку діалогічного мовлення дітей молодшого шкільного віку за критерієм «Репродуктивно-творче діалогізування»

Аналіз отриманих результатів дозволяє зробити висновки, що учні експериментального класу мають уявлення про діалогічне мовлення, знайомі з вимогами етикету, аналізують запропоновані мовленнєві ситуації. Для більшості із них важко складати діалоги у письмовому вигляді, що пов'язано з розвитком писемного мовлення молодших школярів. Лише незначна частина дітей засвоїла форму запису діалогічного мовлення (кожна репліка записується з нового рядка з тире). Отже, учні мають уявлення про діалогічне мовлення, можуть доповнювати репліками діалоги на близькі для них теми, складати власні тексти з 3–4 реплік. Разом з тим, частина з них відчуває значні труднощі у записі діалогів. У роботах третьокласників багато одноманітних реплік, мовленнєвих недоліків.

Щоб визначити рівень розвитку діалогічного мовлення молодших школярів за мовленнєво-змістовим критерієм, емоційну забарвленість діалогу, кількість діалогічних реплік та уміння підтримувати розмову, дотримуючись правил спілкування, ми діагностували в основному з урахуванням комунікативно-ситуативного підходу. Адже саме ситуація спілкування вимагає відбору правильних і комунікативно доцільних формул діалогічного мовлення

в поєднанні з невербальними засобами спілкування. У ході експерименту ми розглядали такі стандартизовані ситуації: «У транспорті», «У бібліотеці», «У гостях», «На перерві», «Відвідування хворого товариша». Учням пропонувалося обумовити мовленнєві дії в запропонованих обставинах: вибрати варіант висловлювання для тієї чи іншої ситуації; доповнити висловлювання, враховуючи обстановку спілкування; знайти і виправити допущені помилки; порівняти опис ситуації спілкування і подані готові висловлювання тощо. При цьому звертали увагу не лише на лексико-граматичне оформлення висловлювання, а й аналізували його емоційний тон, відбір доречних засобів невербального спілкування. Ми намагалися створити позитивні емоції, викликати безпосередню мотивацію вдосконалення діалогічного мовлення для того, щоб перевірити, чи ознайомлені молодші школярі з невербальними формами спілкування відповідно до правил етикету, чи вміють вони вибирати інтонаційно-емоційного забарвлення, доречну міміку і жести, чи вміють їх вживати.

На уроках, присвячених розвитку діалогічного мовлення, ми використовували цікаві додаткові відомості, крім уміщених у підручнику; застосовували різноманітні види навчальної діяльності, організовували роботу творчого характеру, продуктивну колективну діяльність, широко використовували наочність. Під час використання дидактичних казок та ігор, завдань ігрового, проблемного та пошукового характеру, драматизацію та інсценізацію спостерігали за тим, чи виникає в дітей інтерес до вдосконалення діалогічного мовлення.

Ми переконалися, що більшість третьокласників не виявляє яскраво вираженого інтересу до оволодіння фондом одиниць мовленнєвого етикету, не вміють вибирати та вживати доречну міміку і жести під час спілкування.

Результати діагностування розвитку діалогічного мовлення молодших школярів за мовленнєво-змістовим критерієм подаємо у вигляді рисунка (рис. 4).

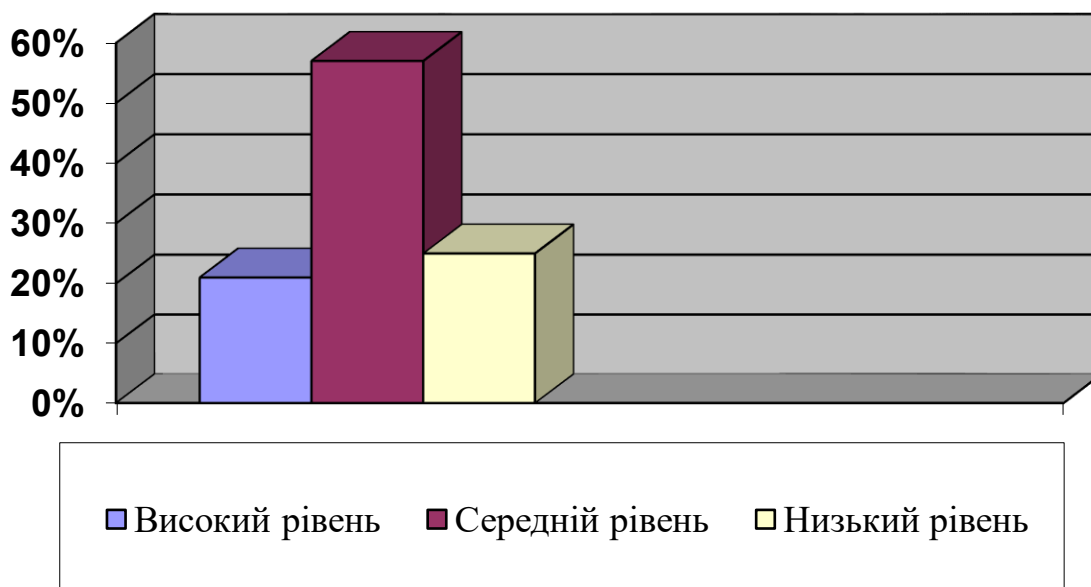

Рис. 4. Рівні розвитку діалогічного мовлення дітей молодшого шкільного віку за мовленнєво-змістовим критерієм

Аналіз виконання дітьми усіх запропонованих завдань виявив переважання середнього рівня розвитку діалогічного мовлення (табл. 4).

Таблиця 4

**Результати визначення рівня розвитку
діалогічного мовлення молодших школярів**

Клас	Усього учнів	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
Експериментальний	28	21%	54%	25%

Дані таблиці засвідчують, що високий рівень мають 6 дітей (21%), середній – 15 учнів (54%), а низький – 7 (25%). Подані результати вказують на те, що переважають діти з низьким та середнім станом розвитку діалогічного мовлення, а з високим – лише незначна частина третьокласників.

Результати діагностики переконали нас у правильності вибраної проблеми, а також її важливості й актуальності. Більшість третьокласників володіють ситуативним діалогічним мовленням, вміють підтримувати розмову на близькі їхньому життєвому досвіду теми, у них несформовані уміння і навички володіння діалогічним мовленням на високому рівні. Ці вміння

потрібно вдосконалювати, адже відсутність комунікативних умінь, невміння висловлюватися в різних ситуаціях, бідність словникового запасу створюють значні труднощі для вільного спілкування, відособлюють людину, позбавляючи деякою мірою соціального досвіду. Цьому завданню підпорядковані всі ділянки діяльності початкової школи (навчання, виховні позаурочні заходи, етика спілкування вчителів і учнів, взаємовідносини з ровесниками тощо). Однак передусім це стосується уроків української мови, головним завданням яких є всебічний мовленнєвий розвиток молодших школярів.

Таким чином, аналіз даної проблеми в науці та шкільній практиці, отримані результати констатувального експерименту дозволяють визначити напрямки подальшої роботи з розвитку діалогічного мовлення в третьому класі.

2.2. Шляхи формування діалогічного мовлення молодших школярів

У пояснювальній записці типової освітньої програми, розробленою під керівництвом відомого вітчизняного дидакта О. Савченко, зазначено, що метою початкового курсу мовно-літературної освіти є розвиток особистості дитини засобами різних видів мовленнєвої діяльності, формування комунікативної компетентності; розвиток здатності спілкуватися українською мовою для духовного, культурного й національного самовияву, послуговуватися нею в особистому й суспільному житті, у міжкультурному діалозі [65].

Аналіз методичної літератури свідчить, що існують різні шляхи навчання діалогічного мовлення, з яких можна виділити два основні. *Перший шлях* – «згори вниз»: навчання діалогічного мовлення розпочинається зі слухання діалогу-зразка з його подальшим варіюванням, а згодом і створенням власних діалогів в аналогічних ситуаціях спілкування.

Другий – «знизу вгору»: надання елементів для самостійної побудови діалогу на основі запропонованої навчальної комунікативної ситуації, що не включає прослуховування діалогів-зразків. Відомо, що діалогічна єдність складається з реплік – ініціативних та репродуктивних. За висловом В. Скалкіна учнів насамперед необхідно навчити «реплікуванню», тобто швидко й

адекватно реагувати своєю реплікою на репліку вчителя, а також продукувати ініціативні репліки за зразком вчителя.

Навчання реплікуванню можна вважати підготовчим, або нульовим етапом і формування навичок та вмінь діалогічного мовлення учнів. Коли учні засвоять репліку–реакцію та ініціативну репліку певної діалогічної єдності, можна переходити до першого етапу формування навичок і вмінь діалогічного мовлення – оволодіння певними діалогічними єдностями. Другим етапом формування навичок і вмінь діалогічного мовлення учнів є оволодіння ними мікродіалогом. На третьому етапі учні мають навчитися вести діалоги різних функціональних типів.

Під час навчання учнів за комунікативною методикою діалогічного мовлення слід використовувати такі методичні прийоми, як спілкування в межах певного контексту чи ситуації, складання діалогу з розрізнених реплік, наповнення й завершення діалогу, складання діалогу «крок за кроком», а також на основі програми чи схеми спілкування, складання діалогів за опорними сигналами.

Важливе місце у процесі навчання діалогічного мовлення необхідно відвести рольовій грі. Наприклад, у формі обміну інформацією, на основі сценарної розробки, у формі встановлення, підтримки й розвитку міжособистісних відносин, а також у вигляді різних ігрових прийомів (дія з предметами, пантоміма, використання фото і малюнків, текстів і газетних публікацій).

У молодшому шкільному віці відбувається інтенсивне засвоєння дітьми лексики, граматичних форм, синтаксичних конструкцій, інтонаційних відомостей. Розвиток мовлення, у тому числі й діалогічного, слід поєднувати з вивченням відомостей з фонетики, граматики, правопису.

Діалогічне мовлення необхідно збагачувати словами і висловлюваннями. На уроках учитель повинен проводити словникову роботу, постійну увагу приділяти виявленню в дітей рівня сформованості основних навичок читання, збагачувати лексичний запас. Читання повинно бути правильним, свідомим, виразним (Додаток Б). Усне мовлення учнів має бути грамотним, виразним,

емоційним, що передбачає: розпізнавання ними змістовних відтінків слів, словосполучень, фраз та усвідомлення змісту розповіді; уміння в темпі, нормальному для сприймання співрозмовником, передати, доповнити, продовжити сказане чи почуте, застосовуючи художні засоби виразності та вживаючи синоніми з метою уникнення повторення слів; знання норм етики спілкування [62].

Навчання мовлення школярів, зокрема діалогічного, ґрунтується на врахуванні педагогічних закономірностей і лінгводидактичних принципів. У роботі з розвитку діалогічного мовлення учнів необхідно дотримуватись комплексу взаємопов'язаних принципів [50].

Принцип взаємозв'язку в навчанні, вихованні та розвитку молодших школярів передбачає чітке визначення і врахування загальних вимог щодо засвоєння учнями мовних й мовленнєвих знань та виховання й розвиток знань та умінь молодших школярів відповідно до змісту шкільної програми.

Додержання принципу функціонально-комунікативної спрямованості під час навчання молодших школярів допоможе вчителю реалізувати соціальне замовлення на виховання особистості, здатної вільно працювати в різних галузях людської діяльності.

Принцип стилістичної диференціації означає додержання законів функціональної стилістики, орієнтацію школярів на використання мовних засобів, адекватних завданням та умовам спілкування, формування вмінь обирати найбільш вдалий варіант серед усіх відомих.

Принцип взаємозв'язку в розвитку усного і писемного мовлення вимагає чергувати усне й писемне діалогічне мовлення, не віддаючи переваги жодній із форм.

Принцип оцінки виразності мовлення у процесі навчання наукового діалогічного мовлення означає добір таких вправ, які формували б уміння оцінити, наскільки влучними й виразними в стилістичному відношенні є дібрані для висловлювання думки мовні одиниці.

Принцип розвитку чуття мови полягає в розвитку інтуїтивних здібностей школярів додержуватися норм літературної мови. Мовне чуття формується

внаслідок спостереження за стильовими ознаками, а також під час роботи над помилками.

Принцип взаємозв'язку мовлення і мислення у процесі роботи над діалогічним мовленням означає оволодіння молодшими школярами системою розумових дій: зокрема операцій аналізу і синтезу. Оперуючи різними категоріями мислення, доводиться шліфувати свою думку, удосконалювати її, використовуючи для цього найрізноманітніші мовні одиниці.

Принцип системного підходу означає: відносну самостійність в роботі; цілеспрямованість; врахування взаємозв'язку в формуванні умінь і навичок будувати діалогічне мовлення між наступним і попереднім класами.

Принцип активного керівництва процесом навчання молодших школярів полягає в тому, що формування комунікативних здібностей учнів повинно бути під постійним контролем учителя, спрямовуватись у потрібне русло. Учитель повинен дбайливо ставитись до власної культури мовлення, створювати розвивальне мовленнєве середовище.

Принцип комплексного підходу до процесу навчання діалогічного мовлення передбачає, що розвиток усіх видів мовленнєвої практики (говоріння, слухання, письмо) – взаємопов'язаний процес.

Принцип безперервності й наступності – означає постійне вдосконалення мовленнєвої культури на всіх етапах навчання

Принцип оптимізації у виборі методів прийомів та засобів навчання учнів діалогічного мовлення передбачає добір найефективніших шляхів, які забезпечують свідомість у побудові діалогічного мовлення.

Керуючись цими принципами, необхідно формувати в учнів уміння розмірковувати, порівнювати, аналізувати, узагальнювати, розвивати творче мислення, пам'ять, мовлення, спонукати дітей до побудови власних висловлювань.

Удосконалення мовленнєвої діяльності молодших школярів на сучасному етапі зумовлюється передусім зростаючими соціальними потребами в особистості високої мовленнєвої культури, здатної вільно користуватися мовними засобами в різноманітних комунікативних ситуаціях.

Описана система роботи ефективно допомагає підвищенню рівня розвитку діалогічного мовлення, вдосконаленню інтонаційних умінь і навичок, розвитку зв'язного мовлення не тільки на уроках, а також у спілкуванні з рідними, друзями; виробляє культуру мовлення школярів. Тож під час складання діалогу рекомендується: складати діалог на задану тему; використовувати формули мовленнєвого етикету (ввічливі слова, українські форми звертання тощо); дотримуватись правил спілкування (не перебивати співрозмовника, заохочувати його висловлювати свою думку, зацікавлено й доброзичливо вислуховувати); додержуватись норм літературної мови [16].

Використання комунікативного підходу при навчанні діалогічного мовлення дітей молодших класів дає можливість розвивати їхні творчі здібності в обґрунтуванні власних думок і відповідей. Діти навчаються розмірковувати над тими проблемами, які ми ставимо перед ними в процесі навчання. Отже, одна з передумов успішності формування діалогічних умінь – зв'язок з роботою щодо розвитку культури мовленнєвої поведінки. Доречно виділити основні теми, близькі молодшим школярам, за якими проводиться навчання. Так, для 3 класу доречними є мовленнєві ситуації. При цьому використовуються допоміжні тексти, правила загальноприйнятих норм поведінки та тексти, що вміщують у собі діалог. Це дається для того, щоб дітям було легше працювати, націлити їх на конкретну роботу, дати уявлення про напрямок діяльності, зацікавити їх у співпраці, визначити мету та завдання, котрі будуть досягненні у процесі мовленнєвої діяльності. Використовуються вправи для слухання, читання, обговорення, колективної та індивідуальної роботи.

Наведемо тематику різних мовленнєвих ситуацій, з якими молодші школярі можуть стикатися у повсякденному житті:

1. Привітання з днем народження.
2. Запрошення в гості.
3. Зустріч з однокласником.
4. Розмова з другом (подругою).
5. Розмова по телефону.
6. У бібліотеці.

7. У магазині.

8. Загубився.

Проілюструємо це на прикладі «Запрошення в гості».

Спочатку учням даються прислів'я та приказки, що стосуються правил поведінки в гостях та прийому їх в себе вдома.

- Веселий гість – дому радість.
- У чужому домі не будь примітний, а будь привітний.
- Будьте як удома, а поведіться, як в гостях.
- Любиш у гостях бувати, люби гостей приймати.
- Чим хата багата, тим і гостям рада.

Такі завдання дають можливість зорієнтувати дітей у певні теми, окреслити коло їх майбутнього спілкування.

Наступне завдання полягає у груповій роботі. Дається установка на читання уже готового діалогу та визначення його дійових осіб.

- Доброго ранку, Марійко!
- Здрастуй, Оленко!
- Сьогодні мій день народження.
- Щиро вітаю та зичу тобі всього найкращого.
- Приходь у гості о 15 годині.
- Ти ще когось запросила?
- Дівчаток із нашого класу.
- Дякую! Я обов'язково прийду!
- Я чекатиму!

Завдяки готовому діалогу діти можуть ознайомитись зі сталою структурою спілкування та прослідкувати за послідовністю реплік.

Наступною є робота з деформованим текстом. Подаються слова з попереднього діалогу в довільному порядку, а дитина має правильно побудувати розмову в логічній послідовності. Наприклад:

1. Сьогодні, день народження, мій.
2. Вітаю, найкращого, зичу, тобі, всього.
3. У, приходь, гості, о, годині, 15.

4. Запросила, ти, ще, когось?
5. Класу, із, дівчаток, нашого.
6. Я, прийду, обов'язково!
7. Чекатиму, я!

Учитель може допомагати у виконанні цього завдання, задаючи додаткові питання або повторно читаючи діалог. Хоча, якщо діти мають достатній рівень підготовки, то така робота буде зайвою.

Наступне завдання має на меті відновити цілі репліки, які пропущено, щоб вийшов діалог. Тобто, діти ще раз опрацьовують той самий діалог, вчаться відтворювати послідовність реплік, логічність викладу думки у відповідності з темою і метою спілкування. Наприклад:

- Доброго ранку, Марійко!
-
- Сьогодні мій день народження.
-
- Приходь у гості о 15 годині.
-
- Дівчаток із нашого класу.
-
- Я чекатиму!

Така робота дає можливість учням використати знання та уміння, які були отриманні раніше в процесі виконання попередніх завдань. Це готує дітей до самостійного вирішення наступного завдання, яке звучить так: розгляньте малюнок та уявіть ситуацію, що ви зустріли подругу і хочете запросити її в гості. Скласти діалог за опорними словами та словосполученнями:

Сьогодні, день народження, щиро вітаю, зичу найкращого, приходь у гості, когось, запросила, дівчаток, із класу, чекатиму, обов'язково прийду.

У додатку В наводимо приклади дидактичні матеріали до окремих тем на уроках української мови. Ми вважаємо, що саме такий характер роботи є одним із ефективних шляхів розвитку діалогічного мовлення молодших школярів, що пов'язано з їх віковими особливостями та рівнем розвитку мовлення.

Отже, вчителі початкової школи мають поставити перед собою завдання – розвивати діалогічне мовлення учнів із перших днів перебування їх у школі. Саме тому необхідно кожному вчителеві визначити шляхи формування діалогічного мовлення. Адже саме діалогічний підхід надає учневі право мати власну точку зору і власну позицію. Це також сприятиме підвищенню мотивації учнів до навчання і покращенню якості комунікативних умінь і навичок.

2.3. Лексико - граматичні вправи та завдання для розвитку діалогічного мовлення учнів початкової школи

Процес формування вмінь і навичок діалогічного мовлення для учнів початкових класів є складним, з одного боку, через специфічність цієї форми мовлення, а з іншого, через відсутність життєвого досвіду і мовленнєвої практики дітей.

У навчанні діалогічного мовлення на уроках української мови використовуються ситуації спілкування, або мовленнєві ситуації, двох видів: природні (виникають самі); штучні (спеціально створені, або навчально-мовленнєві). Останні повинні стимулювати мотивацію навчання, викликати інтерес до участі в діалозі, бажання якнайкраще виконати завдання. Потрібно забезпечити учням такі зовнішні та внутрішні обставини, за яких вони змушені будуть вжити те чи інше (бажане для вчителя за змістом) висловлювання, ряд висловлювань, що формують діалог.

Одним із засобів, який забезпечує ефективність формування діалогічного мовлення, є вивчення української мови з використанням на уроках ситуативних вправ. Його застосування дає змогу: навчити дітей слухати і розуміти українську мову; збагачувати й активізувати словниковий запас учнів; формувати вміння правильної вимови; формувати граматичні вміння; розвивати монологічне і діалогічне мовлення.

Під час виникнення певної мовленнєвої ситуації учасники діалогового спілкування діють один на одного словом, запитуючи, переконуючи, відмовляючись, погоджуючись тощо. Штучно створювана в класі мовленнєва

ситуація є, як правило, уявною. При цьому найчастіше використовуються популярні в сучасному освітньому процесі форми інтерактивного навчання – робота парами, групова робота.

Системне навчання діалогу на уроках української мови передбачає активне використання таких видів комунікативно-ситуативних вправ: словникові вправи; завдання на репродуктивне діалогічне мовлення; завдання на продуктивне діалогічне мовлення [70].

I. Словникові вправи спрямовані на створення і розвиток активного «розмовного» словника учнів, до якого входять лексичні та синтаксичні конструкції, що співвідносяться з різними реакціями людини (вітання, прощання, здивування, радість, спонукання до дії тощо). Учні зобов'язані знати, яку саме реакцію виражає певне слово чи синтаксична конструкція, і вміти вживати їх за необхідності висловити реакцію на той чи інший факт дійсності [60].

Для вирішення цього завдання дітям пропонується скористатися формулюваннями: звернись до незнайомої людини (доброго дня; будьте ласкаві; здрастуйте; вибачте, чи не могли б ви сказати... – далі запитання); подякуй (щиро вдячний; дякую; спасибі); дай відповідь на подяку (прошу, будь ласка); погодься зі співрозмовником (здається, ти маєш рацію; добре); вислови здивування (не може бути!; невже?); вирази впевненість (безперечно; звичайно; безумовно) і т. д. При цьому головна мета – чітке розуміння дітьми мети, місця, обставин використання цих розмовних конструкцій.

Наприклад: Послухайте текст. Чи можна сказати, що це діалог? Доведіть свою думку. Як звати співрозмовників? Як вони звертаються один до одного?

Артем: Славко, я вчора дивився дуже цікавий мультик «Робокар Полі».

Славко: А про що в ньому розповідається?

Артем: У мультику йдеться про те, як машини всім допомагають.

Славко: То вони рятувальники!

Артем: Так, А ти, Славко, допомагаєш своїм батькам?

Славко: Звичайно, Артеме.

Артем: А як ти допомагаєш?

Славко: Я завжди вигулюю нашу собаку Біма, іноді мию посуд, ходжу в магазин по продукти, витираю пил і багато іншого.

Артем: Ти допомагаєш так само, як Полі із мультфільма. Ти – справжній помічник своїй мамі.

II. Завдання на репродуктивний діалог ознайомлюють учнів із типовими діалогами певного культурного рівня, в яких реалізуються запрограмовані розмовні вміння. Тексти типових діалогів складаються з розмовних за лексикою і синтаксисом реплік, що чітко виражають комунікативний план і є зразками діалогічного спілкування. Типовому діалогу мають передувати тема та опис ситуації, які учні зобов'язані не лише зрозуміти, але певною мірою й «побачити» обставини, з якими цей діалог пов'язаний (Додаток Г).

Наприклад:

1. Складіть діалог за поданим початком і опорними словами.

- Привіт, Надійко!
- Привіт, Іринко.
- Надійко, скоро я із своєю сім'єю переїжджаємо в інше місто.
- Іринко, мені дуже шкода, адже ти – моя найкраща подруга і я дуже сумуватиму за тобою.

Опорні слова: теж, сумно, яке місто, це дуже далеко, не зможемо тепер зустрічатися, листуватимемося, чудово, нову адресу, щойно переїдемо, листа, бувай, на все добре.

2. Виберіть кілька правильних реплік і побудуйте діалог. Чи всі репліки правильні? Чому? Обґрунтуйте відповідь.

- Здоров!
- Привіт!
- Як справи?
- Що робиш? – я питаю.
- Та ось по телефону з тобою розмовляю...
- А як у тебе справи?
- Та справи – те, що треба!
- А що ти зараз робиш?

- Та от дзвоню до тебе...
- Ну що ж, бувай здоровий, бо вже пора кінчати: ще ж треба подзвонити до Роми і до Нати.

III. Завдання на продуктивне розмовне мовлення відзначаються підвищеною складністю, так як безпосередньо підводять молодших школярів до природних умов мовного спілкування, до активної мовленнєвої діяльності, найвищим проявом якої є творчість [70].

Процес продукування ситуативного діалогу сприяє ефективному розвитку та вдосконаленню вмінь і навичок усної комунікації школярів за умови скоординованої роботи в парах (Додаток Д).

Наприклад:

1. Склади з однокласником діалог з 4-5 реплік на тему «У медпункті», «У крамниці», «У транспорті» (за вибором). Домовся з товаришем: хто яку роль буде виконувати. Обговори ситуацію, план дії вибраної особи. Ознайомся з пам'ятками «Формули мовленнєвого етикету», «Правила спілкування», «Алгоритм роботи в парах».

Недоліком штучно створених мовленнєвих ситуацій є те, що учень прагне не до здійснення акту спілкування, що є характерним під час природних ситуацій, а до вирішення визначеного вчителем навчального завдання.

Природні мовленнєві ситуації передбачають створення проблемно-пошукового діалогу з елементами рольової гри через інтерактивну взаємодію в підсистемах «учитель – клас», «учитель – учень», «учень – учень», «учень – клас».

Учитель, знаючи інтереси вихованців, повинен пропонувати для обговорення факт, який їх зацікавить: на основі змісту прочитаних текстів, переглянутих відеоматеріалів, обговорення поточних подій у суспільстві, школі, вдома. У цьому випадку завдання педагога полягає в тому, щоб поставити проблемні запитання, залучити до розмови якомога більше дітей.

Наприклад:

Ситуація 1: Склади діалог за словесно описаною ситуацією на тему «Моя родина» із 4–5 реплік. Уяви, що ти журналіст і тобі треба взяти інтерв'ю в

родини учня нашого класу. Склади запитання так, щоб на основі відповіді на попереднє запитання можна було поставити наступне запитання. Уважно вислухай відповіді.

Існують правила щодо ведення інтерв'ю. Як веде Алла Мазур розмову з журналістом, котрий перебуває за межами телестудії? Послухай зразок інтерв'ю [43, с. 45].

Журналіст: Я кореспондент газети «Вінниччина» Ольга Жиколенко. Я розмовляю з Аліною. – Аліно! Скажи, будь ласка, як твоя родина проводить вихідні дні?

Оленка: У неділю ми часто всією родиною виїжджаємо в ліс. З нами проводять цей день і всі члени сім'ї моєї тітоньки Наді.

Журналіст: А яке свято подобається всій сім'ї?

Оленка: Ми всією родиною святкуємо Різдво Христове з його незвичайними традиціями. Любимо і свято Нового року.

Журналіст: А скажи, Аліно, хто у вашій сім'ї найголовніший?

Оленка: Це моя бабуся Валя. Вона найстарша, найголовніша. Ми всі її слухаємо, бо поважаємо і побоюємось, навіть дідусь.

Журналіст: Оленко, що допомагає твоїй сім'ї підтримувати дружні стосунки?

Оленка: Я думаю, що наша сім'я дружна тому, що ми любимо один одного; всі вміємо і охоче працюємо, а також уміємо прощати один одному.

Журналіст: Так от, шановні читачі нашої газети! Ви прослухали думку третьокласниці Аліни про те, як зберегти дружбу всіх членів сім'ї.

Ситуація 2. Працюючи в парі, складіть і розіграйте діалог на тему «Новенька учениця (новенький учень) у класі» із 5-6 реплік.

Уяви, що до класу прийшла чи прийшов новенький. Його (її) посадили до тебе за парту. Про що б ти його (її) запитав? Звичайно, діалог ви вели б на перерві.

Важливим аспектом природних мовленнєвих ситуацій має стати виразний повчально–виховний зміст, що сприятиме вихованню у дітей високих моральних якостей, наприклад, продовження уявного діалогу [43, с. 44].

Ситуація 3. Працюючи в парі, обговоріть ситуацію, зробіть висновки і продовжте діалог на тему «Хіба ми знайомі?» Хіба ми знайомі? Біля будинку зустрілися Оля і бабуся, що живе у поверхом нижче.

– Добрий день, Оленко, – привіталася бабуся.

Дівчинка сказала:

– Хіба ми знайомі? Чому я маю з вами вітатися? ... [43, с. 45].

Враховується рівень готовності учнів до виконання певного виду роботи, що обумовлюється як віковими особливостями учнів конкретного класу, так і спрямуванням мовленнєвого завдання. Всю різноманітність мовленнєвих вправ з урахуванням способу діяльності молодших школярів можна поділити на три основні групи: 1) аналіз поданого мовного матеріалу; 2) вправи на різноманітне перетворення на основі поданого матеріалу; 3) самостійні (творчі) завдання.

Також, досліджуючи різні аспекти мовлення, методисти виділяють вправи з урахуванням специфіки проведення: умовно-мовленнєві, що передбачають формування певних складових умінь і навичок; комунікативні – на розвиток навичок використовувати набуті знання та уміння у мовленнєвій практиці.

У методиках навчання іноземним мовам, другій близько спорідненій мові виділяються такі напрямки роботи, пов'язані із розвитком умінь застосовувати набуті знання: імітація; репродуктивні вправи; продуктивні вправи; комунікативні.

Останні розглядаються як спеціально організована форма спілкування.

Таким чином, аналіз наявних типологій мовленнєвих вправ дозволяє виділити такі групи з врахуванням навчальної діяльності та ступенем самостійності молодших школярів, що використовується в роботі над вдосконаленням діалогічного мовлення: 1) репродуктивні; 2) конструктивні (трансформаційні); 3) продуктивні; 4) творчі (самостійне вживання вербальних і невербальних засобів спілкування).

Подана класифікація має умовний характер, передбачає типологію конкретного завдання за найважливішими показниками – ступінь самостійності молодших школярів та особливості їхньої діяльності. Слід підкреслити, що

більшість вправ мають комплексний характер, тому що передбачають активізацію різних видів мовленнєвої діяльності учнів [60, с. 25]. *Наведемо приклади* завдань на кожну групу вправ, що рекомендуються для учнів 3 класу.

1. Репродуктивні вправи.

а) Підготовчі, що передбачають спостереження мовного матеріалу, аналіз запам'ятовування тощо.

1) Гра «Слова-вибачення». Плескайте у долоні, коли почуєте слова, якими можна вибачитись: вибачте, дякую, перепрошую, будьте ласкаві, дозвольте, прошу вибачення, домовились, мені дуже шкода, щасливо.

2) На дошці написані етикетні до однієї або різних ситуацій спілкування. Учні отримують завдання прочитати їх та встановити в розмові, з ким їх доречно вживати: *доброго дня, привіт, вітаю, перепрошую, вибачте, дозвольте, пробачте, буду вдячний, спасибі, дякую, прошу, до побачення, бувай, був радий бачити, всього найкращого.*

3) Знайдіть у тексті діалог. Визначте, скільки осіб беруть участь у розмові. Прочитайте за особами.

Маленькій Яринці треба рано-рано вставати, щоб до школи йти. А не хочеться, ой як не хочеться! Увечері й питає Яринка дідуся:

- Дідусю, чому вранці вставати не хочеться?
- Це подушка в тебе ледача, – відповів дідусь.
- А що ж їй зробити, щоб не була ледачою?
- Знаю я таємницю, – пошепки сказав дідусь. – Ото саме тоді, як

вставати не хочеться, візьми подушку, винеси на свіже повітря, добре вибий її кулачками – вона й не буде ледачою (В. Сухомлинський).

Згідно вимог вчитель добирає різні тексти: казки, оповідання.

2. Конструктивні вправи.

Вправи цієї групи спрямовані на розвиток уміння розгортати діалогічне мовлення.

Вони мають умовно-мовленнєвий характер, але готують дітей до самостійного складання діалогів. Виконання цих завдань вимагає наявності певних умінь та навичок.

1) Зі слів кожного рядка склади репліки, щоб вийшов діалог.

- Добрий, Олено Василівно, день!
- Карино, і, дня, доброго тобі.
- Оленку, телефону покличте, до, будь–ласка.
- Немає, вдома, нажаль, її.
- Буде, а, вона, коли?
- Півгодини, телефонуй, за.

2) Склади репліки у такій послідовності, щоб вийшов діалог.

- Мені подобаються пригоди та фантастика.
- Доброго дня.
- Яку книжку ти вже прочитав?
- Вітаю в нашій бібліотеці.
- До побачення.
- «Тореадори з Івасюківки» Всеволода Нестайка.
- Які книги тобі подобаються?
- Пропоную подивитись підшивки журналів і коміксів.
- Дуже вдячний за допомогу.

3) Віднови репліки, щоб вийшов діалог.

- Чого ти плачеш, хлопчику?
- А чий ти? Де твої батьки?
- На якій вулиці ти живеш?
- Звернімося до поліцейського, що стоїть на перехресті.
- Будь ласка. Будь тепер уважний.

4) Додайте слова ввічливості, звертання до діалогу.

- Доброго дня.
- Чого бажаєте?
- Пакет молока і батон.
- Візьміть.
- А сметана свіжа?
- Так, вчора привезли.
- Тоді ще літр сметани.

- Ось, покупка коштує 47 гривень.
- У мене 50 гривень.
- Візьміть решту.

3. Продуктивні вправи спрямовані на самостійну побудову діалогів, опрацювання типових ситуацій спілкування, використання невербальних та вербальних засобів спілкування, щоб виявити свою ввічливість до співрозмовника (Додаток Ж).

На початковому етапі роботи рекомендується дотримуватися саме такої послідовності підготовчих завдань:

- 1) Зі слів кожного рядка скласти репліки, щоб вийшов діалог.
- 2) Віднови репліки, щоб вийшов діалог.
- 3) Склади репліки у такій послідовності, щоб вийшов діалог. Розіграй діалог з товаришем.
- 4) Домовся з товаришем, хто яку роль буде виконувати. Побудуйте діалог на тему: «У кафе», користуючись виразами, поданими у картках.
- 5) Складіть діалог на тему: «В автобусі» за поданим початком та опорними словами.
- б) Складіть діалог на тему: «Загубився» за описаною ситуацією і опорними словами.

Уяви, що ти загубився на залізничному вокзалі. Ти звертаєшся за допомогою до чергового.

Опорні слова: доброго дня, схвильований, заспокойся, батьки, хвилюються, знайдемо, поруч, велика вивіска, буфет, зрозуміло, ходімо, дякую.

Приклади завдань на основі додаткових текстів і малюнків наводяться в додатку 3.

Робота з розвитку діалогічного мовлення, як уже зазначалось, буде успішною за умови систематичності її проведення. Під час побудови системи завдань важливо керуватись такими дидактичними положеннями, як повторюваність вправ певного типу та поступове зростання рівня їх складності.

Таким чином, використовуючи різноманітні вправи та завдання, вчитель сприятиме розвитку діалогічного мовлення учнів початкової школи, підвищить

рівень мотивації навчальної діяльності, забезпечить підвищення культури усного мовлення й спілкування молодших школярів, створить умови успішного розвитку особистості, її самореалізації в суспільстві через уміння комунікувати, налагоджувати стосунки з іншими людьми.

ВИСНОВКИ

У магістерській роботі розкрито і обґрунтовано основні особливості та ефективні підходи для розвитку діалогічного мовлення молодших школярів на уроках мовного циклу. Розвиток національної освіти, зміна соціально-політичних функцій української мови вимагають пошуку ефективних шляхів її опанування, зокрема комунікативного спрямування процесу навчання, що передбачає розвиток навичок спілкування. Формування комунікативно-мовленнєвих умінь – одна з сучасних проблем методики навчання української мови. Окрім опанування лінгвістичної теорії, молодші школярі мають оволодіти правилами мовленнєвої поведінки в різних умовах спілкування, орієнтуватись в конкретній мовленнєвій ситуації, будувати діалогічні та монологічні висловлювання.

Метою нашого дипломного дослідження було на основі теоретичного аналізу проблеми й експериментальної роботи описати особливості розвитку діалогічного мовлення молодших школярів на уроках мовного циклу. Аналіз науково-методичної, педагогічної, психологічної літератури та шкільної практики свідчить про потребу більш якісного формування діалогічного мовлення молодших школярів.

У першому розділі – «Теоретичні засади розвитку діалогічного мовлення молодших школярів» – висвітлено лінгводидактичні основи розвитку діалогічного мовлення; проаналізовано й уточнено зміст базових понять; визначено психолого-педагогічні засади організації роботи з вдосконалення діалогічного мовлення молодших школярів; описано зміст та особливості роботи з розвитку діалогічного мовлення учнів початкової школи.

Психологічним підґрунтям розвитку діалогічного мовлення є комунікативна діяльність молодших школярів, яка пов'язана з розвитком мислення, пам'яті, уваги тощо. Отже, в роботі з вдосконалення діалогічного мовлення важливо враховувати вікові особливості учнів.

Ми дійшли висновку, що дидактичною основою розвитку мовлення молодших школярів є системний функціональний підхід до вивчення мовних

явищ; принципи послідовності та природовідповідності навчально-виховного процесу.

У другому розділі – «Методичні аспекти вдосконалення діалогічного мовлення в науці та шкільній практиці» – з'ясовано сучасний стан розвитку діалогічного мовлення молодших школярів; схарактеризовано шляхи формування діалогічного мовлення учнів; представлено систему ситуаційних вправ та завдань для розвитку діалогічного мовлення учнів початкової школи.

Враховуючи важливість даної проблеми, нами був проведений констатувальний експеримент у 3 класі на базі Рахнівсько-Лісового навчально-виховного комплексу «СЗШ I-III ступенів – дошкільний навчальний заклад», метою якого було розробити критерії, показники та схарактеризувати рівні розвитку діалогічного мовлення молодших школярів.

Спостереження під час педагогічних практик, проведений констатувальний експеримент, апробація розроблених дидактичних матеріалів допомогли вивчити рівень розвитку діалогічного мовлення третьокласників, визначити шляхи, методи, прийоми його вдосконалення.

Аналіз теорії та шкільної практики, результатів проведеного експерименту дозволяє виділити такі аспекти формування навичок діалогічного мовлення молодших школярів:

- уміння аналізувати тему, мету та завдання майбутнього висловлювання;
- здатність швидко реагувати на репліку співрозмовника та логічно й послідовно продовжувати діалог;
- уміння спонукати співрозмовника, виражаючи свою зацікавленість;
- використання слів ввічливості, звертання як невід'ємних складових повноцінного діалогу.

В основі розвитку діалогічного мовлення лежать уміння комунікативної діяльності. Третьюокласники в силу своїх вікових особливостей ще не володіють ним на належному рівні. Діалогічне мовлення учнів ситуативне, нестійке, часто зустрічаються слова, які називають «заповнювачами мовлення». Вони служать для підтримання діалогу, поки дитина відшукує відповідне слово. Діалогом

учні 1-3 класів володіють на побутовому рівні, тому необхідно вдосконалювати навички діалогічного мовлення. Доречно проводити спеціальні уроки розвитку мовлення, основний зміст яких складає робота над діалогом.

У навчально-виховному процесі мовленнєва діяльність має комплексний, цілісний характер. Відбувається розвиток всіх її видів: аудіювання, читання, говоріння й письма. Це стосується не тільки уроків української мови, а й інших предметів, які передбачаються програмою.

У початковій школі ефективними є драматизація текстів, розігрування складених діалогів, сюжетно-рольові ігри, що стимулюють потребу учнів у спілкуванні, дозволяють зацікавити молодших школярів у побудові правильних і логічних висловлювань.

Одним із важливих напрямків роботи є формування культури мовленнєвої поведінки, яку слід розглядати як невід'ємний компонент навчально-виховного процесу, спрямований на збагачення словника молодших школярів етикетними одиницями спілкування, широке використання вербальних і невербальних засобів. Важливо забезпечити створення мовленнєвих ситуацій, де б діти змогли використовувати цілі блоки етикетних одиниць залежно від мети, завдання та напрямку висловлювання під час складання ситуативних діалогів.

З метою вдосконалення діалогічного мовлення використовуються різні види вправ, здебільшого репродуктивного, конструктивного та продуктивного характеру. Найвищий рівень, творчий (самостійне складання діалогу без допоміжних матеріалів), ще недоступний у повній мірі для третьокласників в силу їх загального розвитку.

Комбінуючи вправи та завдання різного типу, ступеня складності можна домогтись підвищення рівня комунікативних умінь, а саме рівня володіння етикетними одиницями, уміння розвивати діалог на різні теми й вільно висловлювати свою точку зору.

Робота, проведена у ході дослідження, не вичерпала усіх аспектів обраної проблеми. Подальшого вивчення потребують психолого-педагогічні умови розвитку діалогічного мовлення молодших школярів, добір вправ та завдань, які мали б міжпредметний характер та сприяли формуванню навичок спілкування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Азаровська Г. Формування комунікативних умінь молодших школярів на уроках української мови. *Початкове навчання і виховання*. 2005. № 10. С. 2-7.
2. Бацевич Ф. Основи комунікативної лінгвістики: підручник. 2-ге вид. Київ: Академія, 2009. 376 с.
3. Біляєв О.М. Лінгводидактика рідної мови: навч.-метод. посібник. Київ: Генеза, 2005. 180 с.
4. Бойко Г. Уроки вільного спілкування: методика, структура, результат. *Вивчаємо українську мову та літературу*. 2005. № 26. С. 28-30.
5. Бондаренко Н. Навчання діалогічного мовлення. *Дивослово*. 2002. № 5. С. 28-31.
6. Бондарчук О. Діалогічне мовлення. 3 клас. Тернопіль: Підручники і посібники, 2004. 40 с.
7. Вашуленко М., Дубовик С. Робота над власним висловлюванням (есе) на уроках української мови. *Початкова школа*. 2017. № 10. С. 10-16.
8. Вашуленко М., Мельничайко О., Васильківська Н. Українська мова: підручник для 3 класу загальноосвіт. навч. закл. Київ: Вид. дім «Освіта», 2013. 192 с.
9. Вихрущ В., Пушинська А. Навчальний діалог у контексті вітчизняної початкової освіти другої половини ХХ-ХХІ століття: монографія. Тернопіль: Крок, 2016. 348 с.
10. Вишник О. Методика мовленнєвого розвитку учнів 1–2 класів на засадах взаємодії різних видів мовленнєвої діяльності: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. Глухів, 2012. 248 с.
11. Василюк А., Танась М. Педагогічний словник-лексикон (українсько-англо-польський). Київ-Варшава, 2013. 222 с.
12. Власенко О. Розвиток діалогічного мовлення молодших школярів. *Управління школою*. 2005. Серп. (№ 22-24). С. 21-22.

13. Волкова І. Мовна і мовленнєва компетенції у психолінгвістичній проєкції на методику навчання української мови. *Рідна школа*. 2006. № 1. С. 48-50.
14. Выготский Л. Мышление и речь. Москва: Лабиринт, 1996. 416 с.
15. Глазова О. Навчання діалогічного мовлення. *Дивослово*. 2003. № 1. С. 31-33
16. Гончарова О. Діалогічне мовлення. Навчальні вправи та ситуативні завдання. 1-4 класи. *Початкове навчання та виховання*. 2009. Липень (№ 19-21). С. 76-80.
17. Гуменюк І., Ключ Л. Діалогічний дискурс у контексті сучасної лінгвістики та лінгводидактики. *Молодий вчений*. 2017. № 3. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2017/3/86.pdf>. (дата звернення: 15.05.2020).
18. Гудзик І. Аудіювання українською мовою. Вчимо слухати і розуміти почуте: посібник для вчителів початкових класів. Київ: Педагогічна думка, 2003. 144 с.
19. Державна національна програма «Освіта» <https://sites.google.com/site/smcprofil/materials/normative> (дата звернення: 12.06.2020 р.)
20. Державний стандарт початкової освіти. *Учитель початкової школи*. 2018. № 4. С. 1-16.
21. Дубовик С. Культура професійного діалогічного мовлення сучасного вчителя початкової школи. *Початкова школа*. 2018. № 5. С. 15-18.
22. Дубовик С. Розвиток діалогічного мовлення школярів на уроках української мови. *Початкова школа*. 2002. № 7. С. 19-21.
23. Енциклопедія освіти / головний редактор В. Г. Кремень. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
24. Жинкин Н. Язык – речь – творчество: исследования по семиотике, психолінгвістики, поезике: избр. тр. Москва: Лабиринт, 1998. 366 с.
25. Закон України «Про освіту». 2017. Відомості Верховної Ради. № 38-39. 15 с.

26. Захарійчук М., Мовчун А. Особливості навчально-методичного комплексу до підручника «Українська мова». 3 клас. *Початкова школа*. № 6. 2014. С. 12-25.

27. Зиммельдінова А. Діалогічні методи навчання – важлива передумова ефективності роботи вчителя-майстра на уроках рідної мови в початкових класах. Педагогічна майстерність – важливе джерело підвищення якості освіти в умовах входження України в європейський освітній простір. *Наукові записки*. 2006. Вип. 3. Дрогобич. С. 6-10.

28. Зиммельдінова А., Філь Г. Діалог як форма усного мовлення учнів початкових класів. *Початкова школа*. 2014. № 3. С.37-39.

29. Клименко С., Клименко Ю. Мовлення в дитячому спілкуванні. *Шкільний світ*. 2002. №37. С. 3.

30. Ключ Л., Гуменюк І. Формування діалогічної компетентності молодших школярів засобами комунікативних ситуацій. URL: <http://conference.pu.if.ua/forum/files/22032017/10/Klj.pdf> (дата звернення:05.02.20)
Ковальчук Г. Складаємо діалоги: урок мовлення. *Все для вчителя*. 2004. Серпень (№22–23). С. 38-40.

31. Комарівська Н. Формування культури мовленнєвого спілкування дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. *Актуальні проблеми дошкільної та початкової освіти в контексті європейських освітніх стратегій*: збірник матеріалів науково-практичної конференції. Вінниця: ТОВ «Нілан ЛТД». 2016. Вип. 5. С. 138-141.

32. Комарівська Н. Формування культури мовленнєвої поведінки молодших школярів на уроках рідної мови. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Сер. Педагогіка і психологія: Збірник наукових праць. Вип. 43. Вінниця: ТОВ «Нілан ЛТД», 2015. С. 43-47.

33. Концепція Нової української школи. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf>. (дата звернення: 17. 12. 2019 р.)

34. Копіца О. Розвиток особистості у процесі формування культури діалогічного мовлення учнів. *Рідна школа*. 2004. № 11. С. 40-41.
35. Лазаренко Н. Розвиток принципів та форм організації навчального процесу з методики викладання української мови в початковій школі. *Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти*: мат. міжнар. наук.-практ. Інтернет-конференції, 10-11 листопада 2015 р. Вінниця: ТОВ «Нілан – ЛТД» 2015. С. 203-206.
36. Лапшина І. Нетрадиційні форми організації роботи з батьками молодших школярів. *Студентський науковий вісник Барського гуманітарно-педагогічного коледжу імені Михайла Грушевського*: матеріали XII міжнародної науково-методичної конференції «Формування патріотизму та полікультурної компетентності майбутніх фахівців гуманітарно-педагогічного профілю»: Сер. Педагогіка, психологія та фахові методики. Бар: ВЦ БГПК, 2015. Вип. 6. С.16-19.
37. Леонтьев А. Язык, речь, речевая деятельность. Москва: Просвещение, 1969. 214 с.
38. Лурия А. Язык и сознание. Москва, 1979. 320 с.
39. Мартіна О. Розвиток усного і писемного мовлення молодших школярів на уроках рідної мови. *Педагогічна освіта: теорія і практика*: зб. наук. пр. Кам'янець-Подільський: Медобори-2006, 2015. № 18 (1). С. 154-159.
40. Медведь Н. Розвиток діалогічного мовлення засобами інсценізації. Н. Медведь. *Початкова школа*. 2007. № 9. С. 32-35.
41. Мельник О. Формування алгоритмічної культури школярів у процесі мовленнєвої діяльності. *Початкова школа*. 2004. № 1. С. 25-27.
42. Мельничайко О. Рідна мова. Комунікативні вправи. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2007. 48 с.
43. Методика навчання української мови в початковій школі: навч.-метод. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / за наук. ред. М. Вашуленка. Київ: Літера ЛТД, 2010. 364 с.
44. Наумчук М. Словник-довідник основних термінів і понять з методики української мови. Тернопіль: Видавництво Астон, 2008. 132 с.

45. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року (схвалено Указом Президента України від 25 червня 2013 року №344/2013) / <https://www.google.com.ua/search?q>

46. Нечаєва Л. Діалогічне мовлення. 2 клас. Тернопіль: Підручники і посібники, 2002. 48 с.

47. Нова українська школа: poradnik dla vchytelja / заг. ред. Бібик Н. Київ: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. 206 с.

48. Орал М. Психолінгвістичні засади розвитку мовленнєвої діяльності учнів початкових класів. *Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету*. 2001. № 5. С. 58-60.

49. Охріменко Л. Діалогічні методи навчання в початковій школі. *Початкова школа*. 2015. № 1. С.29-32.

50. Палихата Е. Я. Мотив спілкування і розвиток діалогічного мовлення. *Вивчаємо українську мову і літературу*. 2007. Лютий (№6). С. 2-5.

51. Петрик О. Розвиток діалогічного мовлення молодших школярів / О.Петрик. *Початкова школа*. 2005. №11. С.8-11.

52. Петрик О. Сформована внутрішня мотивація – запорука високих навчальних результатів. *Методика побудови системи вправ на уроках української мови. Учитель початкової школи*. 2017. № 1. С. 14-18.

53. Поліщук В. Вікова динаміка уваги в молодшому шкільному віці. *Початкова школа*. 2017. № 11. С. 8-11.

54. Попович Л. Формування комунікативної компетентності молодших школярів. *Початкова школа*. 2015. № 1. С. 52-54.

55. Попович Н. Дидактичні ігри з української мови: для 1-2 класів / Н.С. Попович. *Бібліотека вчителя початкової школи*. 2003. Груд. (№12). С. 15-36.

56. Програми для середніх загальноосвітніх шкіл. 1-4 класи / <https://www.schoollife.org.ua/zavantazhyty-onovleni-programy-dlyapochatkovoyi-shkoly-2016-2017-n-r/>.

57. Ростікус Н. Засоби формування діалогічного мовлення на уроках української мови в початкових класах. *Матеріали IV Міжнародної інтернет-*

конференції молодих учених і студентів, 27-29 вересня 2016 року. Глухів: РВВ Глухівського НПУ ім. О. Довженка, 2016. С. 29-32.

58. Ростикус Н. Система вправ із розвитку зв'язного діалогічного мовлення молодших школярів. *Початкова школа*. 2018. № 6. С. 20-25.

59. Ростикус Н. Система вправ із розвитку зв'язного діалогічного мовлення молодших школярів. *Початкова школа*. 2018. № 7. С. 23-28.

60. Ростикус Н. Як навчати діалоги складати? Методика формування діалогічного мовлення молодших школярів. *Учитель початкової школи*. 2018. № 1. С. 16-19. 225.

61. Савченко О. Формування у молодших школярів загальнонавчальних комунікативних умінь і навичок. *Початкова школа*. № 10. 2014. С. 6-10.

62. Сідюк Т. Ф. Культура діалогічного мовлення учнів. *Вивчаємо українську мову і літературу*. 2004. № 35. С. 1-8.

63. Типова освітня програма, розроблена під керівництвом Савченко О. Наказ Міністерства освіти і науки України від 08.10.2019 року № 1272. <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-pochatkovoyi-shkoli>

64. Типові освітні програми для закладів загальної середньої освіти: 1-2 класи. Київ: ТД «ОСВІТА–ЦЕНТР+», 2018. 240 с.

65. Тупчій К.І. Перевір себе: творчі завдання з розвитку мовлення, збагачення словникового запасу учнів. *Розкажіть онуку*. 2004. Вересень (№25–26). С. 66-67.

66. Хорошковська О. Розвиток українського мовлення молодших школярів. *Рідні джерела*. 2002. № 3. С. 24-27.

67. Хорошовська О. Формування умінь мовленнєвої діяльності в учнів початкових класів. *Початкова школа*. 2011. № 12. С.14.

68. Шаповал О. 30 найцікавіших завдань з української мови: розвиток мовлення. *Розкажіть онуку*. 2006. Січень (№1-2). С. 48-5.

69. Шевчук Т., Пелешок Е. Шляхи вдосконалення культури розмовного діалогу молодших школярів на уроках української мови. URL: <http://studentam.net.ua/content/view/8296/> (дата звернення: 28.01.2020р.)

70. Щербина Л., Коваленко Л. Діалогічне мовлення як засіб розвитку комунікативних умінь і навичок учнів. *Українська мова та література*. 2005. Березень (№ 11). С. 3-5.

71. Ющук І. Українська мова. Київ: Либідь. 2004. 640 с.

72. Яновицька Н. Граматичні вправи як основа засвоєння української мови в початкових класах. *Початкова школа*. 2017. № 8. С. 42-46.

Розмова по телефону

2. Віднови репліки, щоб вийшов діалог.

– Алло, Оленко, привіт!!

– _____

– Як твоє здоров'я?

– _____

– Ви викликали лікаря?.

– _____

– Одужуй швидше!

– _____

– Бувай! До зустрічі у школі!

2. Уяви, що ти телефонуєш товаришеві, а слухавку взяла його мама.

Склади діалог за допоміжними словами та словосполученнями: *телефонує, як
почувається, вдома, читає, покличте (будь ласка), до телефону, зараз покличу.*

Фрагменти уроків з української мови

Урок 1. Складання діалогу

1) Вступне слово вчителя.

Сьогодні ми будемо вчитись складати діалоги. Діалог — це розмова двох співрозмовників. Щоб підтримувати розмову з кимось, треба, дивлячись у вічі, на знак підтримки кивати головою або, щоб виявити свою зацікавленість, ставити запитання.

2) Складання діалогу на основі прочитаного.

- Прочитайте вголос уривок з народної казки, дотримуючись правильної інтонації.

- *Здорова була, лисичко–сестричко!*

- *Здоров, вовчику!*

- *А що це ти робиш, лисичко–сестричко?*

- *Рибку їм.*

- *Дай же ї мені!*

- *Піди сам собі налови!*

- *Та як же я наловлю, коли не вмію? Хоч навчи, як її ловити!*

- *Та як же ловити? Піди до ополонки, встроми хвоста в ополонку і сиди тихенько та ї приказуй: «Ловися, рибко, велика і маленька!» Так вона ї наловиться.*

- *Спасибі за науку!*

Завдання.

- Хто тут є співрозмовниками? Доберіть заголовок.

- Що ви можете сказати про лисичку? А про вовка?

- Поверніться один до одного і розіграйте розмову вовка та лисички.

Двоє учнів повторюють свій діалог для класу.

- Знайдіть у тексті звертання. Подивіться, як вони виділені на письмі.

Запишіть два речення зі звертанням. Підкресліть звертання.

3) Продовження тексту у вигляді діалогу.

- Прочитайте.

Коля Івченко сказав: «Здійснилася моя мрія! Цього літа я побував у Києві».

Уявіть, що Коля сидить поруч з вами (учитель показує на перший варіант). Про що ви (другий варіант) хотіли б запитати у Колі про Київ? Які слова ввічливості при цьому вжили б? Хто хоче повторити свій діалог? Запишіть слова Колі.

4) Робота в групах.

- Зберіться в групи по четверо. Один із вас (учитель) вказує, хто живе на вулиці, де стоїть наша школа. Інші учні цієї групи – гості, які приїхали до нього. Він проводить екскурсію вулицею, розповідає, а гості ставлять запитання. Завдання господаря – цікаво розповісти про нашу вулицю, а гостей – поставити змістовні запитання.

5) Складання діалогу за картиною.

Учитель вивішує сюжетну картину. Залежно від змісту картини записує на дошці запитання типу: Хто? Що? Куди? Учні складають діалог.

б) Доповнення речення звертанням.

Учитель звертає увагу на кличну форму іменників. Дідусь, бабуся, тато, мама.

- Коли дозрівають яблука?

- Восени.

Запис діалогу.

7) Підсумок уроку.

- Що ми вчилися складати на цьому уроці? Яких правил треба дотримуватися під час діалогу?

Урок 2. Складання діалогу

1) Оголошення теми уроку.

- Сьогодні ми будемо вчитися розпитувати, дізнаватися один в одного про одну з пір року, тобто будувати діалоги. А ось про яку пору року – дізнаєтеся, відгадавши загадку (краще записати на дошці).

Стало біло навкруги – я розтрушую сніги, наганяю холоди, води сковую в

льоди. В дружбі з дітьми я всіма. Здогадались? Я... (зима).

- Доведіть, чому ви вважаєте, що це саме зима.
- Поставте до кожного рядка вірша запитання і дайте на нього відповідь.

2) Складання діалогу за змістом тексту.

Робота в групах.

Учитель роздає аркуші з текстом про зиму.

Січень – найхолодніший місяць року. Низько над землею проходить на небі сонце. Мороз скував воду на річках і озерах. Землю вкрив пухкий білий сніг.

- Подумайте, які запитання можна поставити до змісту цього тексту і як на них відповісти.

Складені діалоги заслуховуються, уточнюються (а хто краще, точніше поставив запитання?).

3) Доповнення смішного діалогу.

На уроці малювання, учителька: – Андрійку, чому у тебе заєць червоний?

Андрійко: – Він моркви об'ївся.

Учителька: – Маринко, а у тебе чому яблуко синьобоке? Маринка: – Воно впало, вдарилося і з'явився синяк.

4) Робота в парах.

Складання діалогу за уявною ситуацією та опорними словами. Опорні слова: упав, боляче, давай допоможу, спасибі.

5) Колективне складання діалогу за сюжетною картиною (краще про випадок на річці).

б) Підсумок уроку.

- Ми сьогодні склали діалоги, щоб ви вчилися цікаво спілкуватися між собою.

Урок 3. Складання діалогу

1) Складання діалогу на основі прочитаного тексту.

Діти читають записаний на дошці текст.

Качечка та сонечко

Ось і закінчилося літо. Віяв осінній легенький вітерець і на річці перешиптувався очерет, набігали маленькі хвилі. Настав ранок і сонечко вийшло на зустріч до своєї подружки качечки. Вони розповідали різні Історії, їм було радісно і цікаво. Сонечко було яскраве, тепле, і погода була гарна, тому що їм було дуже добре разом. Хай і вам буде також тепло та радісно!

Юля Мостова, 8 років.

Завдання 1.

- Поверніться один до одного. Учні першого варіанту, поставте своїм товаришам запитання за змістом тексту і вислухайте відповідь.

Заслуховування діалогів, редагування їх і оцінювання учнями.

Завдання 2.

- Розміркуйте, яка розмова могла бути між сонечком і качечкою.

Розкажіть свій діалог.

2) Складання діалогу за змістом картини.

Учитель добирає картини з життя тварин та птахів в осінньому лісі.

- Уявіть, що ми з вами пішли на прогулянку до осіннього лісу.

Розгляньте малюнки і поміркуйте, про що ви б повели розмову один з одним.

Запитання ставлять учні другого варіанту.

Запис одного–двох діалогів.

3) Складання діалогу за початком реплік.

Побудуйте з товаришами діалог, використавши початок таких реплік:

- Що ти знаєш про ... ?
- Чим вона живиться?
- Де гніздиться ... ?
- Що ти про неї читав?

Урок 4. Складання діалогу

1) Оголошення теми уроку.

- Сьогодні ми вчитимемося виражати прохання. Прочитайте просте правило.

Хочеш щось прохати — Не забудь два слова Перед цим сказати.

- Які це слова? (Будь ласка.)

- Запам'ятайте: є пряме прохання, а є приховане. Сьогодні ми ознайомимося з різними формами прохання.

2) Складання діалогів.

Завдання 1.

Прочитайте.

- Зателефонуєш?
- Може, ти зателефонуєш?
- Чи не зможеш ти зателефонувати?
- Чи не важко вам зателефонувати?

Яка з цих форм прохання вам видається прямою, а яка — прихованою?

Яка із них більш ввічлива? Чому?

Поверніться один до одного і розіграйте діалог із 3—4 реплік, використовуючи одну із форм прихованого прохання.

Завдання 2.

Прочитайте, дотримуючись потрібної інтонації:

- Проходьте швидше.
- Проходьте, будь ласка, швидше!
- Чи не важко вам пройти швидше?

У якому реченні виражене приховане прохання? У якому — пряме? Яке з них частіше доводиться чути? А яке вам хотілося б почути, коли ви сідаєте в транспорт?

Завдання 3.

Розіграйте діалог, використовуючи початок реплік.

- Мамо, чи не змогла б ...
- Давай...
- Тільки мий чисто...

Завдання 4.

Прочитайте: будь ласка, будьте ласкаві, зробіть ласку.

Чим різняться ці вислови? Придумайте приклади їх вживання.

Розгляньте малюнки (добирає вчитель) і складіть діалоги з використанням цих форм прохання.

Завдання 5.

Поставте ці запитання своєму другу в прихованій формі.

Яким ключем неможливо відчинити двері? (А чи не знаєш ти, яким ключем неможна відчинити двері?) У яких лисичок немає хвостика?

За допомогою якого журавля не можна напиться води?

Завдання 6.

(Учитель добирає картинку з малюнками котів.)

Складіть лист, виражаючи в ньому прохання в прихованій формі. Добрий день, любий дідусю! Вчора на виставці... Чи не зміг би ти...

Запишіть лист.

Завдання 7.

Складіть і запишіть три речення, використовуючи такі приховані форми прохання:

Чи не скажете...

Чи не змогли б...

Чи не займеш ти мені...

3) Підсумок уроку.

Що ви дізналися сьогодні про форми прохання? Яку форму краще вживати у повсякденному житті?

Матеріали до уроків розвитку мовлення

Запрошення в гості

- Веселий гість – дому радість.
- У чужому домі не будь примітливий, а будь привітливий.
- Будьте як удома, а поведіться, як в гостях.
- Любиш в гостях бувати, люби і гостей приймати.
- Коли надувся, як сич, то гостей не клич.
- Непрошений гість гірший від татарина.
- Чим хата багата, тим гостям і рада.

1. Попрацюйте у парах. Прочитайте діалог. Назвіть дійових осіб.

- Доброго ранку, Марійко!
- Здрастуй, Оленко!
- Сьогодні мій день народження.
- Щиро вітаю та зичу тобі всього найкращого.
- Приходь у гості о 15 годині.
- Ти ще когось запросила?
- Дівчаток із нашого класу.
- Дякую! Я обов'язково прийду!
- Я чекатиму!

2. Робота з деформованим текстом.

Зі слів кожного рядка склади репліки, щоб вийшов діалог.

Сьогодні, день народження, мій.

Вітаю, найкращого, зичу, тобі, всього.

У, приходь, гості, о, годині, !5.

Запросила, ти, ще, когось?

Класу, із, дівчаток, нашого.

Я, прийду, обов'язково!

Чекатиму, я!

Віднови репліки, щоб вийшов діалог.

- Доброго ранку, Марійко!
-
- Сьогодні мій день народження.
-
- Приходь у гості о 15 годині.
-
- Дівчаток із нашого класу.
-
- Я чекатиму!

3. Уяви, що ти зустріла подругу. Ти хочеш запросити її в гості. Склади діалог за опорними словами та словосполученнями.

Сьогодні, день народження, щиро вітаю, зичу найкращого, приходь у гості, когось, запросила, дівчаток, із класу, чекатиму, обов'язково прийду.

Розмова по телефону.

Відвідала

Валя не прийшла до класу. Подруги прислали по неї Марусю.

– Піди та дізнайся, що з нею: може, вона хвора, може, їй що–небудь потрібно.

Муся застала Валю в ліжку. Вона лежала із зав'язаною щогою.

– Ох, Валюню! – сказала Муся, сідаючи на стілець. – У тебе, напевно, флюс! Ой, який флюс був у мене влітку! Цілий нарив! І ти знаєш, бабуся саме поїхала, а мама була на роботі.

– Моя мама теж на роботі, – сказала Валя, тримаючись за щоку. – А мені потрібне полоскання...

– Ох, Валюню! Мені давали полоскання. І мені покращало. Як пополошу, так і краще! А ще мені допомагала грілка, гаряча–гаряча...

– Так, так, грілка... Мусю, у нас на кухні стоїть чайник...

– Це він шумить! Ні, це, напевно, дощик!

Муся схопилася і побігла до вікна.

– Так, є – дощик! Добре, що я в чобітках прийшла! А то можна застудитися.

Вона побігла до передпокою, довго стукала ногами, взуваючи чобітки. Потім, просунувши у двері голову, крикнула:

– Одужуй, Валюню! Я ще прийду до тебе. Обов'язково прийду! Не хвилюйся!

Валя зітхнула, помацала холодну грілку і стала чекати маму.

– Ну, що? Що вона говорила? Що їй потрібно? – питали Марусю дівчата.

– У неї такий самий флюс, як був у мене! – радісно сповістила Маруся. – І вона нічого не говорила! А допомагають їй тільки грілка і полоскання.

1. Попрацюйте у парах. Прочитайте діалоги.

- *Алло, Оленко, привіт!*
- *Здрастуй, Олю!*
- *Як твоє здоров'я?*
- *Я хворію. У мене грип.*
- *Ви викликали лікаря?*
- *Так, лікар приходив. Тепер я п'ю ліки.*
- *Одужуй швидше!*
- *Я вдячна тобі за дзвінок.*
- *Бувай! До зустрічі у школі.*

- *Доброго дня, Маріє Василівно!*
- *Доброго дня.*
- *Це телефонує Петренко Микола.*
- *Рада тебе чути.*
- *Михайлик удома?*
- *Так, він читає.*
- *Покличте його, будь-ласка, до телефону.*
- *Зараз покличу.*

2. Робота з деформованим текстом.

Зі слів кожного рядка склади репліки, щоб вийшов діалог.

1. Здоров'я, як, твоє?
2. Хворію, я. Грип, у, мене.
3. Викликали, лікаря, ви?
4. Приходив, лікар. П'ю, тепер, ліки, я.
5. Швидше, одужуй!
6. За, дзвінок, вдячна, я, тобі.
7. До, школі, у, зустрічі.

Віднови репліки, щоб вийшов діалог.

- Алло, Оленко, привіт!
-
- Як твоє здоров'я?
-
- Ви викликали лікаря?
-
- Одужуй швидше!
-
- Бувай! До зустрічі у школі.

3. Попрацюйте у парах. Уявіть, що ви розмовляєте по телефону з однокласницею, яка через хворобу пропустила уроки. Складіть діалог за опорними словами та словосполученнями.

Як здоров'я, хворію, у мене грип, лікаря викликали, був лікар, п'ю ліки, швидше одужуй, вдячна за дзвінок, до зустрічі у школі.

4. Уяви, що ти телефонуєш товаришеві, який тривалий час хворіє. У класі новина – прийшов новий учень. Самостійно склади діалог.

5. Уяви, що ти телефонуєш товаришеві, а слухавку взяла його мама. Склади діалог за опорними словами та словосполученнями.

Телефонує, як почувається, вдома, читає, покличте, до телефону, зараз покличу.

У бібліотеці.

Правила поведінки у бібліотеці та при користуванні книжками

- Повертай книжки вчасно у зазначений термін, як обіцяв.
- Якщо не встигаєш здати книгу вчасно, неодмінно повідом бібліотекаря, зайти або зателефонуй, обов'язково попроси вибачення.
- Пам'ятай про те, що в бібліотеці не можна шуміти, сміятися, голосно розмовляти.
- Узяв книжку з полиці – постав на те саме місце.
- Не забувай казати бібліотекарю «дякую» і «до побачення».
- Книжка має бути завжди чистою. У книжці нічого не пиши і не малюй.
- Якщо книжка пошарпана і з вирваними сторінками, «вилікуй» її, а тоді здай.
- Користуйся закладками, не загинай сторінок, не закладай у книжку олівців, ручок, лінійок.
- Книжки носи у папці або пакеті, щоб вони не замокли від дощу чи снігу.

1. Попрацюйте у парах. Прочитайте діалоги.

- Доброго дня!
- Здрастуй.
- Я хочу здати підручники за 2 клас.
- У якому стані твої підручники?
- У належному. Я їх підклеїв.
- Хочеш отримати підручники для третього класу?
- Звичайно!
- Ось твій комплект. Учися добре!
- Спасибі!
- Доброго дня!

- Доброго дня!
- Я хочу здати книгу.
- Ти її прочитав?
- Так, ця книга про метеликів.
- Вона тобі сподобалася?
- Найбільше сподобалися малюнки.
- Про що ти хочеш прочитати?
- Я хочу прочитати про життя тварин.
- Вибирай книги на цій полиці.
- Здрастуйте!
- Доброго дня!
- Я хочу обміняти книжку.
- Яку книжку ти прочитав?
- Казку «Сьома дочка».
- Хто автор казки?
- Василь Сухомлинський.
- Що тобі найбільше сподобалося у казці?
- Як дочка виявила любов до матері.
- Про що ти хочеш прочитати ще? Хочу прочитати ще казки Василя Сухомлинського.

2. Робота з деформованим текстом.

Зі слів кожного рядка склади репліки, щоб вийшов діалог.

1. Здати, хочу, я, за, підручники, 2 клас.
2. У, твої, стані, якому, підручники?
3. У, належному. їх, підклеїв, я.
4. Отримати, для, хочеш, класу, третього?
5. Звичайно!
6. Твій, ось, комплект. Добре, учися!
7. Спасибі.

Віднови репліки, щоб вийшов діалог.

- Доброго дня!
-
- Я хочу здати підручники за 2 клас.
-
- У належному. Я їх підклеїв.
-
- Звичайно!
-
- Ось твій комплект. Учися добре!

3. Уявіть, що ви прийшли в бібліотеку. Вам потрібно здати підручники за 2 клас і отримати підручники для 3 класу. Складіть діалог за опорними словами та словосполученнями.

Здати підручники, в якому стані, у належному, підклеїв, отримати підручники, звичайно, учися добре.

4. Уявіть, що ви прийшли в бібліотеку. Вам необхідно обміняти книгу. Складіть діалог за опорними словами та словосполученнями.

Здати, прочитав, сподобалася, найбільше сподобались, малюнки, прочитати, про тварин, вибирай, на полиці.

5. Уявіть, що ви прийшли в бібліотеку, хочете здати книгу і взяти нову. Складіть діалог за опорними словами та словосполученнями.

Хочу обміняти, прочитав казку «Сьома дочка», Василь Сухомлинський, найбільше сподобалося, як дочка виявила любов до матері, хочеш прочитати, казки Василя Сухомлинського.

У їдальні

Правила поведінки у їдальні.

- Сідай за стіл і бажай друзям «Хліб–сіль» або «Смачного».
- Сиди прямо, не клади ліктів на стіл, нога на ногу.
- Іж не поспішаючи, не плямкаючи, пережовуй їжу. Коли жуєш, рот закривай.

- Не розмовляй.
- Хліба бери стільки, скільки потрібно. Не грайся хлібом, не розкидай його.
- Дякуй кухарям і черговим за смачний обід.

1. Попрацюйте у парах. Прочитайте діалог. Назвіть дійових осіб.

- Я можу біля вас сісти?
- Сідай!
- Прошу, передайте сіль.
- Візьми.
- Чи можна взяти серветку?
- Звичайно.
- Смачного!
- Хліб-сіль!
- Хто останній у черзі?
- Я. Ти будеш за мною.
- Стій тихо і не штовхайся!
- Вибач! Мене теж штовхнули.
- Ти купуватимеш чай чи каву?
- Я люблю чай з тістечком.
- А я куплю каву з булочкою.

2. Робота з деформованим текстом.

Зі слів кожного рядка склади репліки, щоб вийшов діалог.

1. Можу, біля, вас, я, сісти?
2. Передайте, сіль, прошу, мені.
3. Візьми, сільничку.
4. Серветку, чи, можна, взяти.
5. Звичайно.
6. Смачного!
7. Хліб–сіль

Віднови репліки, щоб вийшов діалог.

- Я можу біля вас сісти?
-
- Прошу, передайте сіль.
-
- Чи можна взяти серветку?
-
- Смачного!

3. Уявіть, що ви прийшли в їдальню. Складіть діалог за опорними словами та словосполученнями.

Можу сісти, біля вас, прошу, передайте сіль, взяти серветку, звичайно смачного, хліб—сіль.

4. Складіть діалог «У шкільному буфеті» за опорними словами та словосполученнями.

У черзі, крайній, будеш за мною, стій тихо, не штовхайся, вибач, самого штовхнули, купуватимеш каву, чай, люблю чай з тістечком, каву булочкою.

Ситуативні діалоги

Вигадані казкові діалоги

№ 1. Створити діалог. Ситуація:

Мета спілкування: обговорити лікування Карлсона.

Мовне завдання:

1. Правильно звертайтеся один до одного: Малюче, друже, Карлсоне.
2. Вживайте ввічливі слова.
3. Вживайте слова: ліки, весело, друзі, чай, пігулки, варення, банка, надахами, термометр.

№ 2. Створити діалог. Ситуація:

Мета спілкування: обговорити питання дружніх стосунків.

Мовне завдання:

- 1) Правильно звертайтеся один до одного: Вовчику, Капітошко, друже.

- 2) Вживайте ввічливі слова.
- 3) Вживайте слова: добрі, шукати, ліс, пригоди, розваги, дружба.

№ 3. Створити діалог. Ситуація:

Мета спілкування: домовитися про те, як привітати віслучка Іа з днем народження.

Мовне завдання:

- 1) Правильно звертайтеся один до одного: Пуше, П'ятачку, ведмедику, друже.
- 2) Вживайте ввічливі слова.
- 3) Вживайте слова: день народження, подарунок, привітати, побажати, подарувати.

№4. Створити діалог. Ситуація:

Мета спілкування: домовитися про прогулянку.

Мовне завдання:

1. Правильно звертайтеся один до одного: Левенятку, Черепахо, друже.
2. Вживайте ввічливі слова.
3. Вживайте слова: покатай, сідай, швидко, берегом, морем, весело, не

важко, приємно.

1) Реальні ситуації в повсякденному спілкуванні.

№1. Складіть діалог

Ситуація: Наталка просить бабусю пришити гудзик.

Мета спілкування: просити надати допомогу.

Мовне завдання:

1. Вживайте слова: бабуся, Наталка, голка, гудзик, нитка, охайно, вузлик, вколоти, витягнути.
2. Правильно звертайтеся один до одного: бабусю, Наталочко, онучко.
3. Вживайте ввічливі слова.

№ 2. Складіть діалог

Ситуація: вечір у моїй родині.

Мета спілкування: про надання допомоги у виконанні домашнього завдання. Мовне завдання:

1. Вживайте слова: щоденник, вірш, допомогти, домашнє завдання, письмово, правила, таблиця множення.
2. Правильно звертайтеся один до одного: доню, мамо, Оленко, матусю.
3. Вживайте ввічливі слова.

3) Спілкування з однолітками.

№ 1 Складіть діалог

Ситуація: Сергій прийшов на ковзанку і побачив свою однокласницю

Ірину.

Мета спілкування: поділитися своїми враженнями про перебування на ковзанці.

Мовне завдання:

1. Вживайте слова: лід, ковзани, музика, настрій, рівний, швидкі, чудовий, веселий.

2. Правильно звертайтеся один до одного.

3. Вживайте ввічливі слова.

№ 2. Створити діалог

Ситуація: дівчинка і хлопчик піклуються про домашніх улюбленців.

Мета спілкування: обмінятися враженнями про маленького друга. Мовне завдання:

1. Правильно звертайтеся один до одного: Галинко, Денисе.

2. Вживайте ввічливі слова.

3. Вживайте слова: цуценя, гарненьке, веселе, кумедне, доглядати.

Система навчально-тренувальних ситуаційних вправ із методичним коментарем 3 клас

I. Аналіз будови й особливостей діалогічного тексту

Вправа 1. Послухайте текст. Це монолог чи діалог? Між скількома особами відбувається розмова? Визначте, які слова кому належать. Скільки реплік припадає на кожного співрозмовника? Як звертаються співрозмовники один до одного?

Мама: Оленко, покажи, будь ласка, щоденник.

Оленка: Прошу, матусю.

Мама: Доню, а які в тебе труднощі у виконанні домашніх завдань?

Оленка: Мамо, прочитайте, будь ласка, мені виразно вірш.

Мама: Оленко, а тепер ти вчи його, а я — перевірю.

Оленка: Я з радістю буду вчити цей вірш.

Мама: А тепер приступимо до домашніх завдань з математики.

Оленка: Я зараз вивчу правила і виконаю письмову роботу.

Мама: Оленко, а ти добре знаєш таблицю множення?

Оленка: Так, звичайно, мамо.

Мама: Я рада, що в мене така розумниця.

Вправа 2. Прочитайте розмову друзів. Визначте, скільки реплік промовляє кожен учасник. Які репліки кому належать? Підкресліть слова, якими звертаються учасники діалогу один до одного.

_____ : Привіт, Галинко!

_____ : Здрастуй, Катю!

_____ : Галинко, давно хотіла запитати тебе, чи маєш ти якусь заповітну мрію?

_____ : Ой, у мене багато мрій!

_____ : Ні! Ти не зрозуміла. Одна мрія за всі мрії.

_____ : Важко сказати. Але, якщо подумати, то, напевно, що є.

_____ : І яка це мрія?

_____ : Моя мама мені завжди розповідає про Карпати, про гори, а я ще жодного разу їх не бачила. Тому я дуже мрію побувати в Карпатах.

_____ : Це гарна мрія. Я також ще там не була. Галинко, я думаю, що ти скоро побуваєш у Карпатах, і твоя мрія здійсниться.

_____ : Дякую. Катю, а в тебе є така мрія?

_____ : Звичайно, що є!

_____ : І про що ти мрієш?

_____ : А я мрію про собаку. Я так хочу мати свою собаку, доглядати її, вигулювати. Це ж так гарно піклуватися про когось.

_____ : А ти про це говорила мамі?

_____ : Говорила. Вона сказала, що потрібно дочекатися дня народження.

_____ : Катю, вітаю тебе. У тебе скоро буде собака.

_____ : Дякую. Я з нетерпінням чекаю цього дня.

У третьому класі цей етап відбувається на початку навчального року і має на меті актуалізувати і водночас діагностувати наявні в учнів знання, набуті в попередніх класах. Виконання третьокласниками вправ такого типу під час проведення експерименту переконувало, що учні початкового рівня навченості не могли самостійно впоратися із аналогічними завданнями.

II. Спостереження, аналіз і вправлення у використанні інтонації, міміки і жестів під час читання/розігрування діалогів

Вправа 3. Прочитайте розмову Юрка і Марічки. З якою інтонацією потрібно читати репліки Юрка? З якою інтонацією потрібно читати репліки Марічки? Які жести і міміку при цьому слід використовувати? Прочитайте діалог у парі з відповідними інтонацією, мімікою і жестами. Як звертаються співрозмовники один до одного? Підкресліть слова, якими звертаються учасники діалогу один до одного.

Марічка: Юро, надворі така сувора зима.

Юра: Так, справді холодно. Як добре, що ми можемо грітись у теплій хаті.

Марічка: Юро, але ж не всі гріються біля пічки.

Юра: Марічко, ти права.

Марічка: Ой, братику, подивись он на ту яблуню.

Юра: Сестричко, що ти там побачила? Ой, синичка!

Марічка: Як ти думаєш, їй дуже холодно?

Юра: Я вважаю, що ні, бо у неї тепле пір'ячко.

Марічка: Але їй не так тепло, як нам.

Юра: А найгірше, Марічко, пташині взимку знайти їжу.

Марічка: Справді. Адже сніг укрит усю землю.

Юра: І синичці, як і всім птахам, важко знайти їжу.

Марічка: Братику, синичці важко зимою. Вона навіть не співає.

Юра: Давай їй допоможемо.

Марічка: Давай. Я принесу несолоне сальце, а ти, будь ласка, підвісь його для пташечки.

Вправи такого типу, як зазначено вище, мають наскрізний характер, але як окремі вправи використано у 3 класі під час вивчення теми «Мова і мовлення».

III. Складання запитання і відповідей на них

Вправа 4. Розглянь малюнок. Уяви, що ти – дівчинка Марічка. Постарайся поставити якомога більше запитань бабусі.

Вправа 5. Послухайте текст. Уявіть, що ви – Ластівка. Поставте якомога більше запитань Метелику.

Як метелик плавав у ставку

Летів білий метелик над ставком. А хтось кинув у воду червону квітку. Пливе квітка. Побачив метелик червону квітку. Сів на неї, сидить, крильцями водить. Квітка пливе, і метелик пливе. Летить ластівка над водою, дивується: «Що це таке? Як метелик навчився плавати?» Доторкнулась ластівка крилом до води. Сколихнулась вода, сколихнулась квітка, загойдався метелик. Весело йому пливти в ставку.

В. Сухомлинський

Вправа 6. Прочитай текст. Уяви, що ти – Сова. Постарайся поставити якомога більше запитань бабусі Морозисі.

Білі полотна

Це було восени. Світили зорі. Тихо стояв ліс. Заснули пташки. Перед самим світанком прийшла до лісу бабуся Морозиха. Принесла білі полотна, розіслала на зеленій траві. Забіліли галявини, аж посвітлішало в лісі. Сіра сова думала, що вже ранок, та й заховалася під сучок. Зачервоніло небо на сході. Зійшло сонечко. Де ж поділися білі полотна? Немає. Блищать на траві срібні крапельки роси. Де ж бере бабуся Морозиха стільки білих полотен? Чи принесе вона їх і цієї ночі? І хто їх тче – білі полотна?

В. Сухомлинський

Вправа 7. Послухайте речення. Чи можна сказати, що це речення є відповіддю на запитання? Сформулюйте таке запитання, щоб це речення було відповіддю на нього.

Відповідь. Багато зусиль докладають маленькі мурахи, щоб облаштувати свій мурашник.

Вправа 8. Прочитайте подані нижче речення. Чи можна сказати, що ці речення є відповідями на запитання? Сформулюйте такі два запитання, щоб ці речення були відповіддю на них.

Відповідь 1. Бджілка маленька, але велика трудівниця.

Відповідь 2. Без бджіл не було б у нас смачних яблук і красивих квітів.

Вправа 9. Прочитайте відповіді на запитання. Сформулюйте запитання так, щоб одержати зазначені відповіді.

1. Ми **вчора** були на екскурсії в зоопарку.

2. Ми вчора були на екскурсії **в зоопарку**.

Вправи такого типу використано з метою актуалізації набутих компетентностей у попередніх класах, а ускладненість змісту сюжетних малюнків і зв'язних текстів сприяли удосконаленню їх відповідно до заданих програмових вимог у контексті реалізації принципів систематичності і наступності в навчанні.

IV. Редагування готових діалогічних зразків

Вправа 10. Прочитай діалог. На місці пропущених реплік запропонуй свої.

Матвійко: Доброго дня, Наталю Іванівно.

Бібліотекар: Доброго дня.

Матвійко: Наталю Іванівно, будь ласка, допоможіть мені дібрати книги. Бібліотекар: _____?

Матвійко: Нам потрібно підготувати повідомлення на урок природознавства з теми «Заповідники України».

Бібліотекар:

_____. *Матвійко: Ого, як багато. І це все про заповідники?*

Бібліотекар: Ні. Але в цих книгах про них можеш знайти багато цікавої інформації. Я б тобі порадила взяти ось цю дитячу енциклопедію та збірник про заповідники.

Матвійко: _____?

Бібліотекар: Звичайно, можна.

Матвійко: Спасибі Вам, Наталю Іванівно!

Бібліотекар: _____.

Матвійко: До побачення. Бібліотекар: _____.

Вправа 11. Прочитай репліки діалогу. Віднови послідовність запитань і відповідей діалогу.

- Привіт, Денісе!
- Так, Галинко. Мені старший брат подарував на день народження.
- Привіт, Галинко.
- А ти готовий за ним доглядати?
- Дуже, а ще воно таке веселе. Дозволь мені, будь ласка, погратися з ним.
- Денісе, це твоє таке миле цуценя?
- Звичайно, адже воно таке маленьке і потребує моєї допомоги.
- Ой, глянь, воно зачіпає мене лапкою!
- Правда ж, воно кумедне?
- Прошу. Тільки недовго, бо вже пора його годувати.
- Добре. До зустрічі.

- Дякую. Виходь ще на вулицю із цуцням, будемо разом його виховувати.
- До побачення.

Вправа 12. Прочитай діалог. Зверни увагу на підкресленні слова або речення. Виправ допущені помилки.

Мама: Остап, я вже вдома. Ой, а чому у квартирі такий б́езлад?

Остап: Я радий, що ви вже вдома. Я грав у комп'ютерну гру і в мене не було настрою прибирати.

Мама: Син, я розумію, що ти хочеш відпочити і це твоє право, але в тебе, як і в усіх дітей, крім прав, є ще й обов'язки.

Остап: Мама, я це знаю, ми в школі вчили.

Мама: Якщо знаєш, то потрібно виконувати їх.

Остап: Я стараюся дотримуватися обов'язків, ви знаєте. Просто сьогодні в мене не було настрою.

Мама: І що ми будемо відпочивати в такому безладі, якщо немає бажання прибрати?

Остап: Ні. Вибачте, будь ласка, я все зрозумів. Зараз винесу сміття складу взуття, помию посуд і позамітаю.

Мама: Добре. Але давай посуд помию я, а ти підеш у магазин за продуктами. Домовились?

Остап: Звичайно, мам.

Мама: От і ладненько!

V. Перебудова монологічного висловлення в діалогічне

Вправа 13. Прочитай текст. Це монолог чи діалог? Перебудуй поданий текст так, щоб утворилася розмова.

Щоб записатися до міської (сільської) бібліотеки, потрібно пред'явити учнівський квиток, заповнити формуляр. У ньому слід вказати прізвище, ім'я, по батькові, школу, клас. Заповнивши картку, треба звернутися до чергового бібліотекаря, щоб одержати читацький квиток. Цей квиток дає право користуватися і бібліотекою, і читальною залою (За Т. Возняк).

VI. Орієнтування в ситуації та умовах спілкування

Вправа 14. Розглянь зображення. Між ким відбувається розмова? Де вона відбувається? У якій, на твою думку, ситуації можуть знаходитися співрозмовники? З якою метою вони можуть спілкуватися між собою?

Вправа 15. Прочитай діалог. Між ким відбувається розмова? Де вона відбувається? У якій ситуації знаходяться співрозмовники? З якою метою вони спілкуються між собою?

Сашко: Радий тебе бачити, Сергійку!

Сергійко: Я тебе також.

Сашко: Сьогодні вночі випало дуже багато снігу.

Сергійко: Справді, а бідні пташенята не мають що їсти.

Сашко: Давай їм насиплемо зерна на подвір'ї в саду.

Сергійко: Сашку, я не погоджуюся. Найкраща їдальня для птахів – це годівничка.

Сашко: Тоді, давай зробимо для них годівничку, будь ласка.

Сергійко: Давай. Насиплемо в неї пшениці.

Сашко: Сергійку, а я маю іншу думку: насиплемо різного насіння.

Сергійко: До цього покладемо шматочки несолоного сальця. Сашко: Друже, приступаємо до роботи.

Діалоги на основі малюнків

Тексти для драматизації діалогів

Текст 1.

Чарівний ціпок

П'ятеро хлоп'ят: Петро, Іван, Максим, Василь та Гнат м'яч ганяли на подвір'ї. І трапилась біда. М'ячем вікно розбили.

Втікати пізно, бо на ганок дід Панас вже вийшов і винуватого шукає.

- Ану, кажіть, хто це зробив?

Усі п'ятеро мовчать, голови поопускали.

- У такому разі його знайде мій ціпок, – примружив очі дід, – Беріться кожний за ціпок.

- Усі взялися? – дід питає.

- Усі, – відповідають хлопчики.

- А той, хто вікно розбив?

- Узявся! – крикнув Гнат.

М. Галагуза.

Текст 2.

Як злякався Юрко

Увечері мама сказала Юркові:

- Піди в садок, принеси яблук.

Юрко пішов у садок. Заліз на яблуню, нарвав яблук і вже зібрався йти додому. Раптом побачив під яблунею щось кругле й чорне, мов клубочок. Клубочок ворушився.

- Що воно таке? – здивувався Юрко. Нахилився до клубочка, доторкнувся до нього, а він колючий. Злякався Юрко, аж скрикнув. Випустив з рук яблука й побіг додому.

Розповів мамі про колючий клубочок. Мама сміється:

- Та то їжак.

Текст 3.**Вишенька**

Ходить Андрійкова мама по скрипучому снігу навколо вишеньки і журиться.

- Ой лихо, горобці, подзьобали усі бруньки на деревах! Андрійко стоїть у маминих слідах і бачить на снігу луску від вишневих бруньок.

- Мамо, – питає хлопчик, – а чому горобці унадились до наших вишень?

- А тому синку, що сніг засипав усю землю навкруги і голодні пташки ніякої поживи з-під нього дістати не можуть, – відповіла мати.

Андрійко подумав трохи і притьмом кинувся до хати.

Незабаром повернувся із куснем хліба, покришив його і розсипав на снігу навколо вишні. І припрошує пташок:

- Їжте, горобчики, їжте, сіренькі, на здоров'ячко!

(Л. Вишневецький)

Словникова робота. Унадились – часто з'являються. Притьмом – дуже швидко. Незабаром – скоро.

Текст 4.**Про горду качку***Народна казка*

Одна качка плавала на воді. Аж надбіг лис.

- Добрий день, качечко! – каже лис.

- Здорові були, добродію! Що там доброго скажете?

- Та не маю коли, бо біжу з села, – каже лис. – Чи то ви та качка, що люди кажуть, що немає кращої на ціле село?

- Качка аж нестямилась з радощів.

- Та, може, і я, – каже горда качка.

- То ходіть же скоріше за мною до села. Бо вже господиня аж гине вас побачити! Ви не знаєте, які ви на все село славні, навіть у місті за вас знають!

Горда качка, недовго думаючи, штрик на берег. А лис тоді за шийку цуп!

- От так, – каже. – Гордість не одному шию скрутила!

Словникова робота.

Нестямилась – розгубилася, розхвилювалася.

Текст 5.

Іншим разом

Влетівши в тролейбус, Петрик, як завжди, зайняв місце біля вікна й обличчям прилип до скла. Наче вулиці, якими їхав до школи, бачив уперше.

Так було менше шансів зустрітися очима з докірливим поглядом якоїсь бабусі. Тоді, хочеш не хочеш, а довелося б поступитися місцем.

У школі Петрик мало не налетів на вчителя географії.

- Здрастуйте, Семене Яковичу! – привітався він.

- А ми вже з тобою бачилися сьогодні, – сказав учитель.

- Хіба? – здивувався Петрик.

- У тролейбусі, – посміхнувся Семен Якович. – Я стояв біля тебе, а ти сидів і вдавав, що нікого навколо себе не помічаєш.

- Петрик почервонів.

- Я... просто... У мене зір поганий, – нарешті знайшовся він.

- А, он воно що, – співчутливо мовив учитель. – Тоді все зрозуміло.

Наприкінці уроку Семен Якович оголосив, що в неділю, тобто завтра, відбудеться похід до лісу.

- Будемо вчитися ходити за компасом! – попередив він.

- Ура–а–а! – першим схопився на ноги Петрик і заплескав у долоні.

- А Петрикові Савченку цього разу доведеться посидіти вдома, – сказав учитель. – Піде з нами іншим разом. У нього несподівано так зіпсувався зір, що він за півметра нічого не бачить. Отже, треба йому спершу піти до лікаря, щоб окуляри прописав.

(Д. Харченко)

Словникова робота.

Докірливий – такий, у якому є незадоволення, звинувачення. *Вдавав* – робив вигляд. *Зіпсувався* – став поганим, несправним.

Текст 6.

Розумний козел

Жив у лісі лис Денис. Розбишака був неабиякий, не одного зайчика, не одну курочку життя позбавив, а оце забажалося йому козлятини покуштувати.

Нагледів козла. Пустився просто на нього, а в козла бистрі ноги – схопився й утік. Засоромився лис Денис та й сів міркувати, що йому далі робити.

«Ось що я зроблю: покличу вовка неситого до спілки. Удвох певно козла вполюємо, не допоможуть йому бистрі ноги».

Як загадав, так і зробив. Пішов до вовка Неситого. Вовк радо погодився. Пішли разом полювати. Побачили козла, підкralися до нього, один спереду, другий іззаду. Лис його налякав, і козел побіг просто на вовка і спіймався.

Бачить козел, що біда, стоїть та й плаче.

- Чого плачеш? – питає лис Денис. – Боїшся вмирати?

- Ні, не боюсь! – відповідає козел. – Я тільки журюся, чи по правді ви обидва з вовком поділитесь моїм м'ясом.

- Авжеж, по правді! – заговорили враз вовк і лис. – По половині!

- Я думаю, що то буде несправедливо! – сказав козел до лиса. – По половині.

- Правду говориш! – притакнув лис.

- Ні, не правду! – заперечив вовк. – Козла спіймав я. Мені має припасти більша частина.

- Лис спротивився:

- Вибачай, куме! Якщо б я не нагледів козла, то ти не був би його

- спіймав. Вовк розсердився:

- Що за нісенітниця! Якби я не спіймав його, то даремні були б усі твої старання.